

Előszó

Ha földbe szórsz magvakat, idő kérdése a hajtás. A láthatatlanból a látható. A megmutathatatlanból a megmutatható. Ha hiszel abban, hogy az igazság az emberi szándéktól függetlenül előbb vagy utóbb napvilágot lát, úgy hiszel az égnek szökkenő magvak csodájában is. Az életben. Tiportassák bár kemény, kérges sarokkal egyre mélyebbre. A sár a csizmára tapad. S lehetetlen örökösén fényesre dörgölni a bőrt. Idővel a só szétmarja, s a kemény bakancs helyén pucér talp árval. Miért van erre szükség? Miért kell tiporni, tisztogatni, majd tüskével a talpban járni? Miért nem lehet a tisztességes szándékot tisztességesnek látni, miért kell a gabonát vadon tenyésző, haszontalan növénynek kijáró sorsra juttatni? Avagy azt szánni néki. Pedig minden egyszerűbb lehetne, ha hinnénk, hinni tudnánk az átkiáltott szó tisztaságában, hitelében.

A két háború között Kolozsváron egy folyóirat hasábjain megpróbálták az erdélyi magyarság gondolkodói a tisztázást, földbe szórnival a magvakat. Tárgyszerűen szólni szellemről, gazdaságról, politikáról. Önismeretre tanítani a megmaradásért, a csizma ellenében. Talp és kéz nem találkozhattak. Ma 1991-et írunk. Az út keskeny ösvénnyé szűkült. Csapdákkal teli. Ezen kell járnia magyarnak, romának, szásznak. Más út nincs. Higgyünk abban, hogy a kiszáradt földből új hajtás jó. S akkor még lesz magyar és szász is. Erdélyben.

Budapest, 1991. augusztus 23.

Albert Tibor

Bevezető tanulmány

A MAGYAR KISEBBSÉGI ÉLET KEZDETE ROMÁNIÁBAN

POLITIKAI PRÓBÁLKOZÁSOK

A trianoni békediktátum értelmében Magyarország területének egyharmadát – 103 033 km² területet – a történelmi Erdélyt, a Bánság és a kelet-magyarországi síkság egy részét Máramaros és Kőrös-vidék tartományokkal 1920. június 4-én Romániához csatolták, az ott élő magyarok tiltakozása ellenére.

A trianoni szerződés a már kialakult helyzetet kodifikálta; az erdélyi románok ugyanis 1918. december 1-én tartott gyulafehérvári nemzetgyűlésükön kimondták Magyarország románlakta területeinek feltétel nélküli egyesülését Romániával. A Gyulafehérváron hozott Egyesülési Határozatok többek között teljes nemzeti szabadságot ígértek az együtt lakó népek számára, egyenlő jogokat, szabad nyelvhasználatot a közigazgatásban és az oktatásban – a választandó alkotmányozó gyűlés összeüléseiig ideiglenes autonómia biztosítását.

A Romániához került magyar, szász és egyéb kisebbségek jogait lett volna hivatva biztosítani a párizsi kisebbségi szerződés is, amely Románia és a Szövetséges és Társult Főhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország, Japán) között 1919. december 9-én jött létre és kimondta: „Minden magyar állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi...”

A világháborút követő hatalmváltozás teljesen készületlenül érte a magyarságot Erdélyben; a Magyarországgal 1868-ban létrejött unió következtében kiveszett az az önkormányzati szellem, amely évszázadok kényszerű különélése folytán összetartotta a Király-hágón túl élőket. A trianoni döntés újra nagy történelmi-társadalmi változást idézett elő Erdély életében; ismét egyedül maradt, s elszakítva Magyarországtól önálló életre kényszerült Románia államkeretein belül.

Az első kérdés, amellyel a Romániához került magyarságnak meg kellett küzdenie, a román államhatalommal szembeni magatartás kérdése volt.

A kisebbségi helyzetbe került magyarság igen jelentős, javarészt állami alkalmazottakból álló része elmenekült; több mint kétszázezren repatriáltak Magyarországra. Akik Romániában maradtak, egészen a trianoni béke ratifikálásáig (1921. július 26.) reménykedtek abban, hogy a területek elcsatolása mégsem lesz végleges; magatartásukat passzív rezisztencia jellemezte. Az erdélyi magyarság politikai és társadalmi passzív ellenállása, teljes visszavonu-

lása a közéletől, egyfajta tiltakozást jelentett a szervezkedő román államhatalommal szemben. Az erdélyi magyarság – különösen a béketárgyalások idején – tartózkodott minden politikai és egyéb megnyilvánulástól, ami Románia mellett kötelezte volna el, nehogy az anyaország tárgyalási esélyeit rontsa. Ez volt passzivitásuk erkölcsi alapja és magyarázata.

A románok ezt a passzivitást – érdekeiknek megfelelően — hallgatólagos beleegyezésként értelmezték, s így az erdélyi magyarság már a kezdet kezdetén lépéshátrányba került, és kiszolgáltatotta magát a román uralomnak.

A többségi politika nem tartotta be sem a Gyulafehérvári Határozatokat, sem a párizsi kisebbségi szerződést – teljesen más helyzetet teremtett az együtt élő népek számára, mint amit a fenti egyezményekben meghirdetett. Már uralomra jutása elején elutasító tendenciát tanúsított a magyar kisebbség politikai és egyéb közéleti próbálkozásai iránt; később magyarelles törvényekkel, a legkülönbözőbb retorziókat alkalmazva nyomta el a kisebbségben élő magyarságot (pl. a román hűségesküt nem tett magyar köztisztviselőket nyugdíj és mindenféle végkielégítés nélkül elbocsátotta állásukból).

Az impériumváltás után, az erdélyi magyar élet megszervezésére, a magyar nemzeti egység megteremtésére irányuló első komoly kísérlet Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád nevéhez fűződik.

Elképzeléseiket az 1921. januárjában kiadott *Kiáltó Szó* című politikai röpiratban tették közzé. A röpirat felmérte az 1918 után eltelt időszak eseményeit, és ezeket értékelve szólította fel a magyarságot a kisebbségi élet megszervezésére, a román állam keretei között. „Számba kell vennünk erőinket, szerveznünk kell a munkát, tudnunk kell a célt, amit el akarunk érni...”

„Kiáltom a *jelszót*: építenünk kell, szervezkedjünk át a munkára.” „Kiáltom a *célt*: a magyarság nemzeti autonómiáját...” írta Kós Károly a magyarsághoz intézett felhívásában.

Zágoni István az erdélyi magyarság passzivitását túlhaladottnak minősítve kérdezi: „Mit kell tenni?” Majd saját maga adja meg rá a választ, részletesen elemezve a megoldandó feladatokat: a nemzeti szervezkedés szabadságának biztosítását, a nemzeti kataszter haladéktalan összeállítását, a területi autonómiát, az anyanyelv használatát, a nemzeti vagyon gyarapítását és gondozását, a kultúra – különösen az oktatásügy – fejlesztését, az egyházak autonómiájának garanciáját stb. kell a román állam keretein belül megvalósítani.

Paál Árpád a kisebbségi magyarság politikai aktivitását sürgette a röpiratban, bízva egy remélhetően demokratikus román államban, amely ezt majd lehetővé teszi. Első lépésnek tartotta e téren, hogy Kolozsvár – mint a magyarság központi városa – kezdeményezze egy közjogi összefogó szervezet, a Magyar Nemzeti Szövetség megalakulását. A Magyar Nemzeti Szövetséget az erdélyi magyar kisebbség csúcsszervevények képzelte, amely bárhol képviselheti annak politikai, de gazdasági és egyéb érdekeit is, valamint alkalmas átmeneti és állandó teendők ellátására.

Közben, a román kormány kezdeményezésére, megtörtént a magyar egyházak püspökeinek hűségesküje; így az egyházak alkotmányos szervei megkezdheték működésüket. Ez az erdélyi magyar kisebbség számára nagyon fontos tényező volt, mert Erdélyben mindig az egyházak jelentették a jogfolytonosságot.

A püspökök eskütétele a politikai mozgalmakban is érezte a hatását: Kós Károlyék 1921. június 5-én Bánffyhunyon népgyűlés keretében megalakították a Magyar Néppártot, amelynek elnöke dr. Albrecht Lajos bánffy-hunyadi ügyvéd, titkára Kós Károly lett. A Magyar Néppárt létrejötte ösztönzőleg hatott a konzervatívabb politikai csoportok számára; most már konkrét tárgyalások kezdődtek a Magyar Szövetségről. A tárgyalások eredményeképpen, 1921. július 6-án létrejött a magyarság pártok feletti egyetemes képviselőtestülete, a Magyar Szövetség, melynek fő célja a magyar nemzeti egység megteremtése, és a magyarság politikai képviselőtestülete, mind Romániában, mind a különböző nemzetközi szervezeteknél. A román hatóságok négy hónapig tiltották a Magyar Szövetség létezését, majd felfüggesztették működését, és egy év múlva végleg megszüntették. Ennek következtében, a kialakulóban levő egységes magyar politika ismét alkatelemeire esett szét; újra létrejött a katonaszegedi Magyar Néppárt, és vele szemben a Magyar Szövetség konzervatív szárnya hamarosan megalakította a Magyar Nemzeti Pártot.

Csupán 1922. decemberének végén alakult meg hosszas egyezkedések után a fenti két párt fúziójából a romániai magyar nemzetiségű állampolgárok – két háború közötti – egyetlen politikai pártja, az Országos Magyar Párt, amely 1938. február 11-ig, a román királyi diktatúra kihirdetéséig működött. Az erdélyi magyarság egyetlen politikai pártjának közjogi feladata lett volna, hogy mint magyar nemzeti szervezet, a magyarság egészét összefogja. Ennek a nemzetfenntartó feladatnak nem tett eleget, csupán önvédelmi és sérelmi politikát folytatott (ezt lelkiismeretesen végezte). Nem tudta sem kulturális, sem gazdasági téren kellőképpen betölteni azt a – különböző törekvéseket összehangoló és irányító – szerepet, amelyet a magyarság elvárt volna tőle.

Az erdélyi magyar kisebbségnek 1939-ben lett újra a Magyar Szövetséghez hasonló egyetemes magyar szervezete, amikor Románia új alkotmánya ezt lehetővé tette. A Magyar Népközösség Bánffy Miklós vezetésével alakult meg Kolozsváron; legfőbb célja „kulturális, gazdasági és szociális téren a Romániában élő magyarok egységes képviselőtestülete, érdekeinek megóvása és előmozdítása” volt. A Magyar Népközösség munkáját azonban szinte lehetetlenné tette az akkorra kialakult külpolitikai és a román belpolitikai helyzet; így eredeti elképzeléseit csak részben tudta teljesíteni.

A TRANSZILVÁNIZMUS ESZMÉJE ÉS TÁRSADALOMSZERVEZŐ SZEREPE

A politikai vezetés társadalomszervező szerepét az 1920-as évek elején az értelmiség, elsősorban az irodalmárok vették át. Ezt a hivatalos erdélyi magyar politika zokon is vette, „az író írjon és ne politizáljon!”. De az írók rendelkeztek politikai elképzelésekkel, és eszméik segítségével ki akarták mozdíttani az erdélyi magyarságot abból a talajvesztett hangulatból, ami ezekben az időkben jellemezte őket.

Az erdélyi magyarságnak tudomásul kellett vennie, hogy kisebbségként meg kell keresnie a román állam kereteibe való beilleszkedés módjait. Ezt a beilleszkedést próbálta elősegíteni az erdélyi magyar írók által vallott tran-

szilvánizmus ideológiája, amely mint politikai eszmény és mint gyakorlati munkaprogram (Id. Kiáltó Szó) a magyar kisebbségi élet megszervezésének szolgált alapjául, és az irodalmi élet kibontakozásában, valamint az irodalmi művekben nyert kifejezést. Mi is a lényege a transzilvánizmusnak, az erdélyiség gondolatának?

Kós Károly ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Erdély geográfiailag zárt egység, ez az egység gazdaságilag is egyéniségét predestinálja e földnek és emberi akaratok ellenére is meghatározza a föld népének kulturális egyéniségét, minden környező kultúrától való különbözőségét.” „...az Erdélyben lakó népeknek, magyaroknak, szászoknak, románoknak egy megváltoztathatatlan sorsközösségbe kényszerülve le kell vonniuk a tanulságot s ezeknek megfelelően kell berendezkedniük a tartós történelmi közéletre.” Mint a fentiekből kiderül, a transzilvánizmus érzelmi-szemléleti magva és elsődleges tartalma a szülőföld melletti állhatatos elkötelezettség.

A transzilvánizmus képviselői őszintén hittek egy román–magyar–szász együttműködésben, éppen a szülőfölddel való közös elkötelezettség alapján. Hittek az erdélyi szabadelvűség hagyományaiban, a nemzeti, politikai és vallási toleranciában. Kuncz Aladárt idézve: „Az erdélyiség tulajdonképpen a nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozását jelenti.”

A transzilvánizmus megalapozói, szellemi-közéleti tényezővé fejlesztői azok az írók és újságírók, akik a húszas évek elején a progresszivismus és az aktivizmus képviselői voltak. Ez a polgári-plebejus tábor – akadt köztük néhány arisztokrata is – csalódott a számára túl konzervatív és cselekvésképtelen hivatalos erdélyi magyar politikában. Tevékenységük fő céljának a szellemi-kulturális kibontakozást tartották; ennek érdekében lapokat és intézményeket alapítottak, alkotóközösségeket hoztak létre.

A korszak nagy jelentőségű intézményeként jött létre 1924-ben az Erdélyi Szépművés Céh – Kós Károly, Paál Árpád, Nyíró József, Kádár Imre, Ligeti Ernő és Zágoni István kezdeményezésére. Erdély független magyar kiadója fennállása alatt több mint száz kiadott művével járult hozzá az erdélyi magyarság nemzeti öntudatának ébrentartásához és ápolásához.

A húszas évek közepének (1926.) legjelentősebb alkotóközössége pedig a – báró Kemény János által kezdeményezett – Helikon elnevezésű íróközösség volt. Ez a legkülönbözőbb világszemléletű írók szabad és kötetlen irodalompolitikai koalíciója lett. A Helikon Marosvécsen alakult meg, ahová a munkatársak nyaranta visszajártak, hogy megbeszéljék az aktuális irodalompolitikai tennivalókat. Programjukat az első marosvécsi összejövétel jegyzőkönyvéből ismerhetjük meg: „A romániai magyar kisebbség nemzeti jövője megköveteli, hogy vezetői a kulturális élet törekvéseire helyezték tevékenységük súlypontját. A népnevelés, az irodalom és művészet problémáit kell a kisebbségi élet első vonalába állítani, melyek egyenrangúak a politikai természetű célokkal. Szükséges tehát, hogy ezek a célok és ezeknek a szellemi és erkölcsi erőknél természetes képviselői és védelmezői fokozott mértékben vonassanak be a magyarság sorsának intézésébe. Ők azok, akik az együtt élő nemzetek kultúráival szakadatlan kapcsolatban állva, a legeredményesebben tudják megteremteni a békés politikai és gazdasági együttműködés feltételeit.”

Mint Pomogáts Béla: A transzilvánizmus c. művében is kifejtette, a helikoni társulás az *irodalom eszméjében* találta meg az egységesítő erőt, ugyanakkor ezt az irodalomközpontúságot az idők követelményének tekintették.

A marosvécsi írók 1928-ban indított folyóirata – amely egészen 1944-ig élt – az Erdélyi Helikon is ezt az irodalomközpontúságot képviselte; eszményeiben a budapesti Nyugathoz volt hasonló – liberalizmus, türelmesség és európai tájékozódás jellemezte. De az Erdélyi Helikonban megjelenő kisebbségi irodalomnak a művészi célok mellett mindig szolgálnia kellett a nemzetiségi érdekeket is.

A 20-as évek második felében, a történelmi és politikai helyzet, valamint a konzervatív körök konszolidálódása következtében a polgári-plebejusi radikalizmus háttérbe szorult – a transzilvánizmus elvesztette közéleti, politikai jelentőségét. A transzilván elveket, az Erdélyben élő népek testvériségét csak a kisebbségi magyarság érezte magáénak, a másik két nép, a románok és a szászok nem fogadták el. A transzilvánizmus teljesen az irodalom területére vonult vissza, írói ars poeticává, lírai látásmóddá szublimálódott. Szemlér Ferenc az 1930-as évek végén írt *Míthosz és valóság* című tanulmányában a transzilván ideológia és politika fő hibájának azt tartotta, hogy „olyan politikai felfogást tartalmazott, ami nem számolt a kézzelfogható valósággal. Nem látta meg például azt, hogy az erdélyi magyarság nem az erdélyi társadalmi közösséget alkotó népek teljes jogú tagja, hanem Romániának egyik kisebbsége. Ez a vakság természetesen politikai romantikát eredményezett.”

Az erdélyiség gondolata, a kisebbségi magyarságnak ez a szép elve, az erdélyi népek békés együttélése soha nem valósult meg. De a kiúttalannak érzett erdélyi életben mégis valamilyen fogódzó volt, és segítségével az erdélyi magyarság el tudta kezdeni a társadalmi szerveződést, ha csak irodalmi síkon is.

Szintén a nemzetiségi lét sorskérdéseivel, az erdélyi magyarság fennmaradásának feltételeivel foglalkozott Makkai Sándor református püspök és író előadássorozata, a *Magunk revíziója*, amely 1931-ben könyvalakban is megjelent. A *Magunk revíziója* önvizsgálatot és önrevíziót sürgetett, és az erdélyi magyar társadalomszervezés elméleti megalapozását nyújtotta – elsősorban a következő nemzedékeknek. Meghirdette a nemzeti azonosságtudat megújulását, a magyar kisebbség beilleszkedését a romániai társadalomba. Az értelmiség hivatásaként a nép vezetését jelölte meg; vallotta, hogy az erdélyi szellemi élet a népi kultúrára alapozva újítandó meg. Végül, a „nemzeti öntudat” revíziójának eredményeit a felnövekvő nemzedék önszerveződése, majd közösségként való megerősödése követi. Makkai Sándor nézete szerint, azt az intézményes közösséget, amelyet korábban az állam, a politika és a jog fogott össze – a kulturális és erkölcsi erők egyesítéséből született „lelki nemzetnek” kell fölváltania. „Ez a lelki egység: közös gondolkodást, életfelfogást és életgyakorlatot teremt, amelyet az anyanyelv egysége megörökít, kifejez, hirdet, véd és megerősít.”

NEMZEDÉKI VÁLTÁS – AZ ERDÉLYI MAGYAR FŐISKOLÁS IFJÚSÁG

A kisebbségi sorsba kényszerült erdélyi magyarság nemzeti egységének megteremtésére tett kísérletek – a politikai próbálkozások, valamint a transzilván eszméket kifejezésre juttató erdélyi magyar irodalom háború utáni gyors kibontakozása annak a negyven, ötven év körüli „idős” nemzedéknek köszönhető, akik még a történelmi Magyarországon értek emberré.

Az idősök nemzedéke után – a háború és a repatriálások következményeként – egy egész generáció maradt ki, a harmincéveseké. Sok erdélyi magyar fiatal magyarországi vagy más külföldi egyetemen tanult tovább, s onnan többségük nem tért vissza Romániába; egyrészt mert a külföldi egyetemeken szerzett diplomát Románia nem ismerte el, másrészt sokan nem vállalták a kisebbségi élet nehézségeit. Így az idős nemzedéket közvetlenül a főiskolások, egyetemisták generációja követte, akik már a kisebbségi élet körülményei között Romániában nőttek fel és román egyetemeken és főiskolákon tanultak.

Romániában az 1920-as évek közepétől, az 1924–25-ös tanévtől emelkedett meg a magyar egyetemi hallgatók száma a román felsőoktatási intézményekben. Az impériumváltás után felnőtt nemzedék már jól beszélt a román nyelvet, és fontosnak tartotta, hogy szülőföldjén, Erdélyben tanuljon – ha kisebbségi sorban és idegen nyelven is –, de otthon készüljön föl az erdélyi magyar sors vállalására.

Az erdélyi magyar diákság, majd később a diákmozgalmak központja Kolozsváron alakult ki; itt működtek azok a felsőoktatási intézmények, ahol a magyar diákok szívesen tanultak: a román I. Ferdinánd Tudományegyetem, a szintén román tannyelvű Kereskedelmi Akadémia, a Szépművészeti Akadémia, valamint a magyar nyelvű Református Teológia és az Unitárius Teológia.

A magyar diákok többsége vidékről érkezett Kolozsvárra, hogy tanulmányait Erdély fővárosában folytassa, és kevés kivétellel nagyon rossz anyagi körülmények között élt, segítségre szorult. A magyar egyetemi és főiskolai hallgatók szociális ellátásában az erdélyi magyar egyházak vállalták az elsődleges szerepet azzal, hogy bennlakásos internátusokat, diákotthonokat létesítettek és tartottak fenn. Ilyen diákotthon volt a katolikus Báthory–Apor Szeminárium (népszerű nevén a Szentjóska), a Református Kollégium, az Unitárius Kollégium és az evangélikus Teológus Luther Otthon stb. Ezek a diákotthonok egyben a magyar diákság felekezeti, szellemi-szervezkedési központjaiként működtek. A diákjóléti munkában szerepet vállalt még az Országos Magyar Párt – társadalmi gyűjtésre támaszkodó diáksegélyező akcióival (1925-től), 1927-ben pedig létrejött az Ellenzék Diákmenzája, amely az egyetemi hallgatók élelmezési gondjain próbált enyhíteni. Természetesen az egyházak, az OMP vagy az Ellenzék sem teljesen önzetlenül segített a magyar hallgatók szociális helyzetén; mindegyikük számára érthetően fontos szempont volt az új nemzedék megnyerése, maga mögé tömörítése.

IFJÚSÁGI SZERVEZETEK, IFJÚSÁGI MOZGALMAK

Az erdélyi magyar fiatalság – a főiskolások nemzedéke – elég későn, az 1920-as évek végén, felekezeti alapon kezdett szerveződni. A különböző diákegyesületek a nemzeti egyházak keretei közt jöttek létre, a katolikus, a református és az unitárius felekezetek valláserkölcsei alapokon álló generációs törekvései voltak.

Elsőként a kolozsvári teológián a református egyház diákegyesülete, az Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE) jött létre 1921-ben, amelynek tevékenysége kezdetben bel missziós munkára és bibliakörök szervezésére terjedt ki. 1930-ban az IKE munkája fellendült, s a heti bibliakör mellett világnézeti, irodalmi és néprajzi előadásokat is tartottak. A Református teológia folyóiratként 1921 és 1944 között jelent meg az Ifjú Erdély; ennek évfolyamai az ifjúsági életnek és szellemiségnek fontos dokumentumai.

A katolikus hallgatóság szervezete az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya 1927. november 13-án alakult meg; fő összefogó ereje szintén a valláserkölcsei alap volt. Szervezeti felépítését tekintve három kúriára, a Belső-Erdélyi, a Székelyföldi és a Határvidéki Kúriára tagolódott. E szakosztály kúriái ismeretterjesztő és az erdélyi magyar élet aktuális problémáival foglalkozó előadássorozatokot tartottak; valamint ők hirdettek meg először faluszociográfiai pályázatot. A katolikus diákegyesület vezetői között ott találjuk Venczel Józsefet, Dsida Jenőt, Demeter Jánost – később mind a hárman az erdélyi magyar szellemi élet kiemelkedő személyiségei lettek. A szakosztály 1932-ben, Venczel József elnöksége idején vette föl Majláth Gusztáv gyulafehérvári püspök emlékére a Majláth Kör nevet.

Az unitárius diákság szintén 1927-ben alakította meg a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Körét (DFEIK). E kör kulturális és falusegítő tevékenysége mellett népkonferenciák és dalosversenyek rendezését is vállalta. Külön említést kell tennünk Balázs Ferenc mészköi lelkes munkájáról, aki Székelykeresztúr és környékén mintegy száz vetített képes előadást tartott a falusi lakosságnak. Az előadások jövedelméből fedezni tudták a Kévekötés című unitárius folyóirat költségeit. A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre 1930. őszén konferenciát rendezett Nagyajtán, amelyen több mint kétszáz főiskolai hallgató vett részt; a legkisebb erdélyi magyar egyház főiskolásai összejöveteleiket a többihez képest a legnagyobb számban látogatták.

A magyar ifjúsági élet figyelemre méltó szervezeteként kell megemlítenünk a Koós Ferenc Kör Diákosztályát, amely 1925-ben Bukarestben alakult meg a magyar egyetemi hallgatók saját kezdeményezésére. Az egyesület a református egyház keretén belül működött, fő céljának a bukaresti magyar diákság egységének megteremtését tartotta. A Kör érdekvédelmi munkájának köszönhető, hogy 1929-ben sikerült diákotthonot is létrehozniuk, amit az egyetemi tanács mint a református egyház diákotthonát hagyott jóvá. A Diákosztály kulturális programjai nagy érdeklődést váltottak ki az egyetemi hallgatóság körében; az irodalmi és társadalomtudományi előadások, a vitaestélyek, a szemináriumok vonzóak voltak számukra. A kultúrdélutánok, a táncestélyek és az évi diákbál bevételei a diákok önszervezését szolgálták, s egyben a kapcsolatkeresés és -teremtés lehetőségét is biztosították a bukaresti magyarsággal és a román diáksággal.

Az egyházi egyesületek megalakulásával – 1927 és 1930 között – az ifjúsági munkában erőteljes fellendülés következett be, de a felekezetekhez kötődés széttagoltságot eredményezett. Az ifjúság legjobbjában pedig mindinkább megérlelődött egy, az egész főiskolás ifjúságot összefogó szervezet létrehozásának gondolata.

A SZÉKELYEK KOLOZSVÁRI TÁRSASÁGA IFJÚSÁGI BIZOTTSÁGA

A Székelyek Kolozsvári Társasága (SZKT) az 1920-as évek folyamán bejegyzett társadalmi egyesületként működött Kolozsváron a város magyar közéletének egyik jelentős központjaként, és a Kolozsvárt élő vagy ott dolgozó tanuló székelységet fogta össze.

Az SZKT fontos szerepet játszott a város magyar művelődésében: szociális és közéleti munkája pedig kezdettől fogva ösztönzője a felekezeteken kívül, azok felett egyesületre törekvő diákmozgalom kialakulásának és fejlődésének. Ennek következtében jöhetett létre 1929-ben az SZKT kereteiben a Székelyek Kolozsvári Társasága Ifjúsági Bizottsága (később Ifjúsági Szakosztálya) Jancsó Béla orvostanhallgató irányításával. Az SZKT IB feladatának tartotta az erdélyi magyar főiskolás ifjúság összefogását és a felekezetektől független ifjúsági munka megindítását.

Az 1929-30-as tanévben, az SZKT IB szervezésében ideológiai és szervezeti kötöttség nélküli „szabadegyetem” jött létre, ahol nemcsak a társadalmi és társadalompolitikai kérdéseket tárgyalták meg, hanem foglalkoztak az erdélyi és magyarországi szellemi élet eseményeivel is, és az ifjúság különböző megmozdulásaival. Egy tanév alatt 34 előadást rendeztek; az egyórás referátumot általában egyórás vita követte. A hallgatók az ismeretterjesztő és a kisebbségi jogi szemináriumokon kívül közgazdasági szemináriumokon is képezhették magukat, és mindegyik esetében érvényes volt a szabad véleménynyilvánítás.

Az SZKT IB munkáját a hivatalos erdélyi magyar politika és különösen az egyházak nem nézték jó szemmel, sőt némelyek veszélyeztetve érezték általa az egyházi ifjúsági életet és munkát.

A Székelyek Kolozsvári Társasága Ifjúsági Bizottsága az erdélyi magyar főiskolások első független generációs szervezeteként közvetlen intézményes elődje az Erdélyi Fiatalok 1930. elején meginduló új nemzedéki, szellemi mozgalmának.

ERDÉLYI FIATALOK

Az Erdélyi Fiatalok 1930. januárjában lépett a nyilvánosság elé lapjával, és indította el a fiatal magyar intelligencia nemzedéki mozgalmát – ezt a generációt 1929 nemzedékeként tartja számon az eszmetörténet.

A folyóiratot és a mozgalmat – a kettőt nem lehet egymástól elválasztani – az erdélyi magyarság első közéleti érdeklődésű ifjúsága hozta létre Kolozsváron, főiskolások és egyetemisták, akik már a kisebbségi élet körülményei

között nőttek fel, és román felsőoktatási intézményekben tanultak. E haladó gondolkodású fiatalok többsége egyben vezető személyiségei a különböző felekezeti egyesületeknek, de ez nem jelentette azt, hogy az Erdélyi Fiatalok a felekezeti mozgalmak közös fóruma lett volna.

Az *Erdélyi Fiatalok* romániai magyar főiskolás lapként indult; kezdeményezője, alapítója és a közösség szellemi vezetője Jancsó Béla orvostanhallgató, szerkesztője László Dezső református lelkész. Alapítóközösségük tagjai: Balázs Ferenc, Bíró Sándor, Debreczeni László, Demeter János, Jancsó Elemér, László József és Péterffy Jenő. Később a munkatársi gárda kibővült: László Ferenc, Dsida Jenő, Demeter Béla, Bányai (Baumgarten) László, Méliusz József, Mikó Imre, Venczel József, Vita Zsigmond – hogy csak a legjelesebbeket említsük – csatlakozott a laphoz. Az Erdélyi Fiatalok munkatársai a legkülönbözőbb világnézetet vallották, de a Helikonhoz hasonlóan ezt a közösséget is a különböző eszmei áramlatok megegyezése és koalíciója jellemezte, igaz, csak a mozgalom első korszakában, amely 1933 elejéig tartott.

Eszmei útkeresés

Az erdélyi magyar főiskolás mozgalom elvi elképzeléseit és célkitűzéseit Jancsó Béla fogalmazta meg a folyóirat lapindító vezércikkében. Írásában két gondolatot hangsúlyozott; a nemzedékiséget és a transzilvánizmust. „Fiatalok vagyunk: a világháború utáni kor fiatalsága. Akiknek az emberiség nagy katalizmája csak közvetett gyermek-émlék volt, s akik öntudatuk első csírázásával egybeeső történelmi változásba beleszülettünk.” Mégis, ez az a fiatal magyar intelligencia, amelyik – minden elfogultságtól mentesen – tisztán látja az erdélyi magyarság súlyos történelmi-erkölcsi válságát, s amelyik úgy érzi, neki kell megtalálnia a válságból kivezető utat. Véleményük szerint, a magyarságnak meg kell újulnia, hogy megmaradhasson, de ehhez új látásmódra, új életszemléletre van szükség. „Az egyéni önzés zűrzavaros káosza helyébe, amely végül minden egyed pusztulásához vezet, a vérség és hivatás, a közös munka és közös jövő szent összetartozását kell kiépítenünk.” De ennek a közös munkának a történelmi alapja az erdélyiség gondolata, a transzilvánizmus kell legyen: „És erdélyiek is vagyunk, annak a földnek a gyermekei, amelyen ezer éveken át politikai változások alatt a különböző fajú népek a munka egyetértésében éltek egymás mellett, amely föld a lelkiismereti szabadság gondolatát adta és kialakította az erdélyiség közös eszményét: a fajok találkozását az emberi értékek magaslatán.”

Az erdélyi fiatal magyarok törekvéseinek, munkájának sikere nagymértékben függött a többségi néppel való együttműködésen, a velük való sorsközösség elfogadásán, a nemzeti-vallási-politikai tolerancián. Ezt természetesen a kölcsönösség jegyében képzelték el, mert a tervezett társadalomszervező munkát csak a „kisebbségi életjogok 100%-os biztosítása alapján” lehet elvégezni. Az Erdélyi Fiatalok eszmeiségének egyik forrásaként a transzilvánizmust tekinthetjük, mint a sajátos kisebbségi élethelyzet elméleti alapját.

Az Erdélyi Fiatalok – első lépésként – saját főiskolás ifjúságának segítségét szeretne volna megteremteni; legfontosabb feladatának az új erdélyi magyar generáció felekezeti és osztályellentétek feletti közös öntudatának kialakítását, a fiatal magyar értelmiség összefogását és a nemzedéki egység létrehozását tartotta. Mindezt annak érdekében, hogy az ifjúság saját belső anyagi és szellemi „problémáin maga gondolkozzék és megoldásukon maga dolgozzék.” Ez pedig azért nagyon fontos, mert az ifjúsági problémák az erdélyi magyar problémák modelljei; a fiatalság számára „a főiskolás élet gyakorlati előkészítő iskola is, amely által az autonóm, önmaga problémáit maga végző egyesületi és társadalmi életre egyaránt gyakorlatot szerez.”

A fiatalok mozgalma elhatárolta magát az idősebb nemzedéktől, annak politikai és irodalmi síkon történő társadalomszervezési kísérleteitől; teljes szellemi és anyagi autonómiára törekedett. *Szellemileg, szervezetileg és anyagilag is a függetlenséget választotta*; nem fogadta el a kisebbségi magyarság szervezeti kereteit – nem kapcsolódott sem a hivatalos magyar politikához, sem a nemzeti intézményes alapon működő egyházak munkájához. Nemzedéki autonómiája érdekében – elvi álláspontként – világnézeti függetlenséget és politikamentességet hirdetett meg.

Az Erdélyi Fiatalok világnézeti függetlenségen a teljes szellemi – a régi, a „kész” ideológiákat elutasító – függetlenséget értette, ugyanakkor lelkiismereti és gondolatszabadságot, vallási toleranciát, „kinek-kinek a hite a maga dolga”. A szellemi (világnézeti) függetlenség elve átmeneti kategória, amíg a fiatalság ki nem alakítja saját önálló ideológiáját, amely nem valamiféle új világnézetet jelentett, „hanem olyan társadalmi-intézményszervezési és művelődéspolitikai (gyakorlati) elgondolást, amely a romániai magyar problematika egészének ideologikus átfogására törekszik.”

A politikamentesség hangsúlyozásával a csoport távol tartotta magát az Országos Magyar Párt politikai irányvonalától, fórumaitól, intézményeitől – túl konzervatívnak tartotta annak védelmi, képviseleti tevékenységre korlátozó pártpolitikáját. A politikamentesség kategorikus hangoztatása a román politikai életbe való bekapcsolódástól is függetlenítette a mozgalmat. Az Erdélyi Fiatalok arra hivatkozott, hogy a főiskolásoknak és az egyetemistáknak azért sem ajánlatos politizálnia, mert a létüket veszélyeztetné a román felsőoktatási intézményekben, és tönkretenné a román diákokkal kialakult egyéni jó viszonyt. De a politikamentesség valójában fedőfogalom volt; az Erdélyi Fiatalok így tudta biztosítani *saját* politikai függetlenségét.

Az Erdélyi Fiatalok diákpolitikája

Az Erdélyi Fiatalok mozgalma korszakváltást jelentett az erdélyi magyar főiskolás közéletben – az ifjúság egységes, népi demokratikus tartalmú társadalmi közgondolkodásának kialakulását indította el.

Az Erdélyi Fiatalok munkájának fő irányai a következők voltak: nemzedéki öntudatosítás; a nemzedéki kérdések tudományos tanulmányozása; a romániai magyarság kérdéseinek tanulmányozása; a magyar művelődés előmozdítása. A fentieket bővebben kifejtve:

– A mozgalom az erdélyi magyar főiskolás ifjúság körében a kisebbségi magyar sors és feladatok öntudatos vállalását eredményezte, és egy sajátos kisebbségi életlátást és életgyakorlatot próbált meg kialakítani, egy analógia nélküli történelmi helyzetben.

– Az Erdélyi Fiatalok írói a lap hasábjain és a gyakorlatban is rendszeresen foglalkoztak a főiskolás diákság professzionális kérdéseivel, mint a pályaválasztás, vagy a diáksegélyezés. Fontosnak ítélték a segélyek demokratikus szétosztásának a kérdését, egy-egy új diákközpont létesítésének a lehetőségét, vagy a már végzett fiatal értelmiségiek elhelyezkedését. De ugyanolyan intenzitással dolgoztak az egyetemi hallgatók sajátos szellemi problémáinak megoldásán, mint az önképzés, önnvelés vagy a végzetek szakmai továbbképzése.

– A mozgalom egyik fontos célkitűzése volt az ifjúság autonóm intézményeinek a létesítése. Az *Erdélyi Fiatalok* munkatársai jelentős szerepet játszottak az erdélyi magyar egyetemi hallgatók egy nemzeti alapon működő egyetemi egyesület létrehozásáért folytatott harcában. A tervezett KMEHE, a Kolozsvári Magyar Egyetemi Hallgatók Egyesülete – majd amikor azt a román hatóságok nem engedélyezték – a szintén csak tervezett Bolyai Kör feladata lett volna a *magyar egyetemi hallgatók nemzeti alapon történő összefogása, szellemi és anyagi érdekvédelmének biztosítása*. A tervezett magyar egyetemi egyesület fontos célja lett volna a román diáksággal való jó kapcsolat kiépítése – egymás megismerése, segítése, a két nép fiatalságának egymáshoz való közeledésének előmozdítása.

– Az ifjúság magyar művelődésének kibontakozását, előmozdítását szolgálták az Erdélyi Fiatalok és a Székelyek Kolozsvári Társasága Főiskolás Szakosztálya által rendezett előadássorozatok, vitaestek; verseny a középiskolát végzetek számára; ankét és az egyházakhoz intézett emlékirat a magyar nyelv és kultúra hatékonyabb iskolai tanítása érdekében; László Dezső Széchenyiről és Zrínyiről szóló könyveinek megjelentetése pedig az újjáértékelt történeti öntudatot szolgálta.

Az Erdélyi Fiatalok és a falumunka

Mint a két világháború közötti magyarországi és csehszlovákiai fiatal nemzedékek mozgalmainál (Bartha Miklós Társaság, Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, Sarló), az Erdélyi Fiatalok társadalomszervező programjának *eszméi forrásaként* szintén Ady Endre, Móricz Zsigmond és Szabó Dezső „triászát”, hármójuk eszméi vonalát jelölhetjük meg. Ady, Móricz és különösen Szabó Dezső történelem- és társadalomszemlélete határozta meg az Erdélyi Fiatalok számára „a polgári demokrata progresszió gondolati és politikai útját, ez formálta a parasztorientációt és a népszolgálat társadalomtudatosító, nemzetpedagógiai elveit.”

Az Erdélyi Fiatalok népszolgálati és társadalomszervező programjának alapja és célja az erdélyi magyar falu. A mozgalom abból a felismerésből kiindulva, hogy a falu a magyarság gazdasági, kulturális és társadalmi alapja (a magyarság 72%-a vidéken élt) a paraszti tömegekre akarta alapozni az er-

délyi magyarság fennmaradását és fejlődését. Bányai Lászlót idézve, „az erdélyi magyarság jövője az erdélyi magyar falu jövője”. De a Szabó Dezső-féle fajfogalom (lényege: a magyar paraszt = a magyarság, a magyar faj) Erdélyben népi tartalommal telítődött – Jancsó Béla a fajon a népet értette, a parasztságot a munkássággal együtt.

Az új erdélyi magyar generáció, az Erdélyi Fiatalok hivatása a népért folytatott munka, a népszolgálat, és pár év múlva „ott áll a feladat ez előtt az ifjúság előtt: az erdélyi magyarság szellemi vezérei lenni.”

Az Erdélyi Fiatalok jól látta, hogy a falu a romániai magyar valóság legelhanyagoltabb területe; gazdasági, valamint szellemi felemelése az értelmiség feladata. Ezért tekintette céljának a falu gazdasági és szellemi megismérését, a nép széles rétegeinek szervezését és nevelését. Ez a generáció erősen rurális szemléletű volt, ők kezdték el Erdélyben a falumunkát, a falukutatást.

A falumozgalmat külső hatásra, a szlovákiai sarlósok regősjárásának mintájára indult meg. Ösztönzően hatott erre a munkára a magyarországi Bartha Miklós Társaság röpirata, a *Ki a faluba!*, amit József Attila és Fábrián Dániel fogalmazott meg, valamint az ekkor már évek óta folyó román falukutatás.

A falukutató munka 1925-ben indult meg Romániában az Institut Social Român keretén belül, Dimitrie Gusti szociológia professzor irányításával. A román falukutatók – magukat monográfusoknak nevezték – nagyon jól szervezett, korszerű, komoly tudományos munkát végeztek.

Az Erdélyi Fiatalok csoportja kapcsolatba lépett a Gusti-féle iskolával, a román falukutatókkal, hogy megismerkedjenek a falukutatás és falumunka korszerű módszereivel és gyakorlatával. Tagjaik közül Váró György, Haáz Ferenc, Hegyi István és Bakk Péter ennek érdekében részt vett a románok Muscel megyei stănești táborozásán. Az Erdélyi Fiatalok ennek mintájára próbálta meg elkezdeni öntevékeny falumunkáját Kolozsborsán és környékén, ahol öt kutató végzett szociográfiai munkát, és a résztvevők száma összesen 26 fő volt. A gyakorlati falumunka iránti érdeklődés és munkakedv a magyar diákság körében elenyésző volt, ha azt vesszük, hogy a 30-as évek elején a magyar főiskolások és egyetemisták száma meghaladta az 1200 főt.

Az Erdélyi Fiatalok a kudarc ellenére is állandóan napirenden tartotta a falu tanulmányozásának kérdését; a lap 1931. évi 5-6. száma faluszámként jelent meg. Emellett a folyóirat falupályázatokat írt ki, a díjnyertes munkákat pedig az ún. *Falufüzetekben* adták közre. Ennek lapjain jelentek meg Gyallay Pap Zsigmond, Demeter Béla és Mikó Imre tanulmányai, amelyek közül Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* c. munkája bizonyult a legértékesebbnek.

Az Erdélyi Fiatalok faluszemináriumokat is szervezett, előadások és vitáestek keretében igyekezett megadni az érdeklődők számára azokat a tudományos ismereteket, amelyek a falukutatáshoz, a falvak gazdasági, szociális és kulturális problémáinak megoldásához feltétlenül szükségesek.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmának legjelentősebb gyakorlati tevékenysége volt a falukutatás, s hogy csak ennyit sikerült tenniük, annak külső körülmények – ti. a román politika – voltak elsősorban az okai.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmának hanyatlása

Az Erdélyi Fiatalok mozgalma az 1923 novemberében megrendezett főiskolás konferenciát követően válságba került. A csoport világnézeti pluralizmusából adódóan a főiskolás ifjúság szellemi egysége megbomlott, mert a kisebbségi élet demokratikus átalakítását – amely végső céljuk volt – mindannyian másképp képzelték el. A mozgalom szétforgácsolódásának ez volt a belső oka.

Az Erdélyi Fiatalok csoportjából kiváltak a baloldali radikalizmus, a marxizmus felé tájékozódó fiatalok – Bányai László és Demeter János a Magyar Dolgozók Szövetségében (MADOSZ) vállaltak vezető szerepet, Méliusz József és Kovács Katona Jenő a *Korunk* c. baloldali folyóirat állandó munkatársai lettek. Megváltak a mozgalomtól a *Quadragesimo* Anno pápai enciklika alapján álló, szociális küldetést vállaló neokatolicizmus hívei is, köztük az Erdélyi Fiatalok falumunkájában meghatározó szerepet játszó Venczel József, továbbá Dsida Jenő, és őt követte még néhány katolikus fiatal.

Az Erdélyi Fiatalok a felekezeti egyesületeknek a falvakban folytatott tevékenységét kizárólag a szorosan vett egyházi és vallási kérdésekre akarta korlátozni, viszont a falumunkával foglalkozó tagjaikat az EF faluszemináriumba utalta. Venczel, mint a Majláth Kör elnöke és mint a katolikus ifjúság falumunkáját irányító ember, nem fogadta el a csoport fenti elképzeléseit – valószínűleg ez is oka volt annak, hogy megvált tőlük.

Az Erdélyi Fiatalok diákmozgalmának hanyatlása, a fiatalokra gyakorolt hatásának meggyengülése külső okokra is visszavehető. Az 1930-as évek elején egyre jobban erősödött a román nacionalizmus és sovinizmus, ami az egyetemeken és főiskolákon is érezte hatását. Míg kezdetben jó kollegiális viszony jellemezte a magyar és a román diákság kapcsolatát, ezekben az években egyre fokozódott a magyarelles hangulat, mind a diákok, mind a tanárok körében. Az egyetemi közélet politizálódása nagyon megnehezítette a tanulást, az oktatást és a kutatást a magyar és a zsidó egyetemi hallgatók számára. Onisifor Ghibu, a magyargyűlöletéről híres kolozsvári egyetemi tanár könyvében névlegesen is megtámadta az Erdélyi Fiatalokat; ezt követte a román diákságnak a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók elleni vádaskodó fellépése az 1931. végén a magyar egyetemi egyesület érdekében beadott memorandummal kapcsolatban. Az Erdélyi Fiatalok a fenti atrocitások hatására a következő konklúziót vonta le: „Sajnos, ezek az egyáltalán nem elszigetelt jelenségek meggyőztek arról, hogy a programunk sarkalatos pontját képező román- magyar kibékülés egyelőre még szinte lebírhatatlan akadályokba ütközik.”

Az Erdélyi Fiatalok status quójában beállt változás meghatározó külső okaként kell megemlítenünk, hogy a csoport tagjainak többsége 1932-33-ban befejezte felsőfokú tanulmányait, és elhagyta Kolozsvárt, hogy megélhetés után nézzen, önálló egzisztenciát teremtsen magának. Az egyetemre újonnan beiratkozott hallgatók pedig nem csatlakoztak az Erdélyi Fiatalok mozgalmához, hanem önálló szervezkedésbe kezdtek, ugyancsak nemzedéki alapon.

Végül meg kell említenünk az Erdélyi Fiatalok egyre súlyosbodó anyagi gondjait; a lap minden költségét egyedül, külső támogatás nélkül a tagok vi-

selték, illetve az előfizetési díjakból, előadások, estélyek tartásából fedezték. Nagy segítségükre volt azonban a Székelyek Kolozsvári Társasága, amely a társaság helyiségében minden ellenszolgáltatás nélküli helyet biztosított az Erdélyi Fialatok kiadóhivatalának és szerkesztőségének, sőt termüket az EF előadások és estélyek tartására ingyen használhatták. Ez a baráti gesztus 1932 tavaszán megszűnt – amikor is az SZKT elnöke, Deák Ferenc tanár lett –, és az SZKT bérleti díjat kért az anyagilag amúgy is a csőd szélén álló Erdélyi Fialatoktól és testvérszervezetétől, a Székelyek Kolozsvári Társasága Főiskolás Szakosztályától.

A fent részletezett belső és külső okok következtében már 1933-ban felmerült az Erdélyi Fialatok – ti. a lap – megszüntetésének, illetve átszervezésének a gondolata. Az egyre szűkebb körű munkatársi gárda az átszervezés, a megújulás mellett döntött: 1934-ben a romániai magyar főiskolás lap a romániai új magyar nemzedék folyóiratává alakult.

Programja a romániai magyar valóság feltárása, a kisebbségi létviszonyok szigorúan tudományos alapon való vizsgálata – a kisebbségi élet megszervezése érdekében. Az 1930-as évek derekától elsősorban László Dezső tanulmányaiban találhatjuk meg egy lehetséges kisebbségi modus vivendi, kisebbségi életmodell körvonalainak elvi megfogalmazását. Demokratikus és liberális társadalmi programjának alapja a hagyományos erdélyi tolerancia, a román-magyar együttélés feltételeinek kiszélesítése.

1930-tól 1933 elejéig tartott az Erdélyi Fialatok nemzedéki csoportosulásának mozgalmi korszaka – ez az időszak a főiskolás ifjúság eszmei felkészülésének időszaka, a majdani gyakorlati építőmunka alapjaként.

A mozgalom és a lap második szakasza, 1934 és 1941 között a kisebbségi ifjúság eszmei polarizálódásának ideje és a szellemi utódlás gondok periódusa, valamint azoké a közéleti vitáké, amelyekben az Erdélyi Fialatok, autonómiája érdekében folyamatos védekezésre kényszerült. Ekkor indult meg a Hittel nemzedéki folyóirata 1935-ben, majd a „második” Hittel 1936-tól, és jött létre a Vásárhelyi Találkozó.

A HITEL

ELŐKÉSZÜLETEK

Az 1929 nemzedékét követő fiatalabb korosztály, a húszévesek generációja, 1934-ben kezdett el foglalkozni a lapalapítás gondolatával, Makkai László irányítása mellett. A fiatalok többsége már publikált; írásaik, tanulmányaik, verseik jelentek meg az erdélyi sajtóorgánumokban, és többségük munkatársa volt az Erdélyi Fialatoknak is.

Az új folyóirat előzetes tervének kidolgozása Makkai László és Venczel József nevéhez fűződik. Elképzelésük szerint az *egész fiatal nemzedéket* ösz-

szefogó lapra van szükség, amely mentes minden felekezeti jellegtől. Ez utóbbi azért lényeges, mert az 1930-as évek elején Erdélyben a katolikusok és a reformátusok között nagy volt az ellentét és a feszültség. Makkaiék nem akarták, hogy egységüket ez megbontsa, ezért szerették volna, hogy lapjuk minden vallási elkötelezettségtől független legyen.

A lap 1934-ben körvonalazódott terve a következő volt: szociológiai, szociográfiai, statisztikai cikkek közlésével *valós önismeretre* kell törekedni; tisztázni kell a parasztság társadalmi szerepét; a falukutatásban Gusti román professzor módszerét követve tudományosan megalapozott munkát kell végezni; napilapokba való cikkek helyett komoly, tudományos dolgozatoknak kell főrumot biztosítani; keresni kell és ki kell építeni a kapcsolatot a hasonló gondolkodású magyarországi fiatalokkal (Szabó Zoltán, Boldizsár Iván, Erdei Ferenc, Kovács Imre); kapcsolatot kell teremteni a baloldali beállítottságú fiatalokkal.

Az új orgánum intellektuális városi vonalat is képviselni akart, céljai között szerepelt nemcsak a falukutatás, hanem a társadalomkutatás is.

HITEL – 1935

Az erdélyi magyar kisebbség húszéveseinek új szellemi vállalkozása, a *Hitel* c. féléves szemle – 1935. január 1-én jelent meg Kolozsváron – egy új nemzedéki mozgalom eszméinek, programjának adott helyet.

Hivatalosan Makkai László jegyezte a lapot, mint szerkesztő; címül Széchenyi egyik munkájának a címét választották. A szemlét Makkai László és Venczel József indította el, ők voltak a lap szellemi tulajdonosai.

A *Hitel* az ifjúság által összeadott pénzen indult, nem támogatta őket senki – sem a Magyar Párt, sem az egyházak. Az egyházak a *Hitel* megindulását rendkívüli gyanúval figyelték, egyáltalán nem örültek a református és katolikus fiatalság kéznyújtásának – azt hitték, hogy a felekezeti ellentétek feloldása egyben a vallásos világnézet feloldását is jelenti, ami természetesen szóba sen jöhetett sem Makkainál, sem Venczelnél.

A *Hitel* felelős szerkesztője és kiadója a fiatal, tehetséges költő, Koós-Kovács István volt. A szerkesztőségi titkár: Makkai Ernő. *Főmunkatársak*: Böződi György, Cselényi Béla, Flórián Tibor, Heszke Béla, Juhász István, Kárász József, Kiss Jenő, Koós-Kovács István, Makkai László, ifj. Nagy Géza, Szabédi László, Szabó Lajos, Szenczei László, Tóth Zoltán, Venczel József és Vigh Károly.

A *Hitel* munkatársi körét a hasonlóan gondolkodó fiatal magyar értelmiségiek — többségük valamelyik egyetemen vagy főiskolán tanult —, teológushallgatók, joghallgatók, irodalomszakos tanárjelöltek alkották, akik kisebbségi realpolitikát és szociális haladást sürgettek. Magukról így vallottak a folyóirat első számában: „A húsz és huszonöt év közötti korosztály nem titánkodni akar itt, inkább szükségérzetből, mint önbizalomból született a HITEL mozgalma: keresi a lelki elmélyülést, a kritikai önismeretet és európai helyünkön és körünkben a tájékozódást...” „Az 1935-ben megindult *Hitel*-t a húszévesek nemzedékének műveltség- és élménybeli hiányérzete hozta létre, de azért nemcsak

a számokkal jelölhető évjáratokhoz, hanem korkülönbség nélkül a közös munkára vállalkozók lelki nemzedékéhez szól, s nem egy szűk kör közlönye, hanem egy nemzedék akaratának a kerete szeretne lenni.”

A Hitel tehát virtuális nemzedéknek vallotta magát, amelynek fogalma Németh Lászlótól ered: „egy nemzedék több, mint az évjárat: sokkal inkább vállalkozás ez, rokon felfogású emberek közös munkára szövetkezése.”

A HITEL NEMZEDÉKE, ESZMÉK ÉS FELADATOK

Ez a fiatalok „a változásra ítélt s meg is változott erdélyi magyar körülmények nemzedéke”, írja Venczel József Határnemzedék, erdélyi magyar húszévesek c. cikkében, ahol bemutatja korosztályát: nincs *egyetemes magyarságszemléletük*; sokszor az anyanyelvet sem beszélik jól; a magyar nép múltjáról, történelméről keveset hallanak; a magyar szellemiség és a magyar szellemi élet ismerete hiányos. Felületes műveltség vagy teljes műveletlenség, „a magabizás helyett a csökkentértékűség tudata lett e nemzedék jellemző vonása.”

Ez a generáció azonban már tudatában van annak, hogy Romániában mennyire fontos a gazdaságilag és kulturálisan szervezetlen erdélyi magyarság – a román néptől független – népi egysége. Úgy gondolják, hogy a népi egység létrejötte a vezetésen, a vezetés tervszerűségén múlik; ebből következik a népvezetők kérdése – ezen „áll vagy bukik a népegység megtartása és továbbfejlesztése.”

A húszévesek nemzedéke szeretne a vezetésben részt venni, hogy elősegítse a magyar nemzeti egységet – de műveletlen hozzá. Pozitív jellegű népi szemlélete, feladatvállalása megbukhat, ha műveltségbeli hiányait nem pótolja. Ezt felmérve különböző irodalmi és történelmi szemináriumokon, önképzőkörökben vettek részt – „...a jelszó: több műveltséget!”

Az új nemzedék álláspontja: a *magyar népi egység elsősorban kultúr-fogalom*: a nemzet „kulturéroit” kell összefogni – az erdélyi magyar kultúra és az egyetemes magyar kultúra szintézisére törekedve. A húszévesek generációját a *népvezetés gondolata* és *kultúrmagyar* hitvallása választja el és különbözteti meg az előző, transzilván szellemiségű generációktól; ezért határnemzedék az erdélyi magyar húszéveseké. *A Hitel programja* – pótolni a műveltségbeli hiányosságokat és kijelölni a feladatokat az alábbiak szerint:

1. A múlt és a jelen nagy magyar gondolkodóinak írásait közölni, és megkeresni a magyar élet kritikai szemléletének összefüggéseit;
2. a magyarság minden részproblémájának feldolgozása (mindig az egészet szem előtt tartva) a magyar életszemlélet kialakulása érdekében;
3. a helyes tájékozódás keresése korszakukban és Európában;
4. az egységes közvélemény kialakítása;
5. „több műveltség és több cselekedet irányába befolyásolni a húszéveseket.”

„Azt akarjuk, hogy nemzedékünk a kultúr munkán keresztül tisztázza a népi, a társadalmi és műveltségi problémák szempontjából kötelességeit. Mégpedig itt, Erdélyben, de úgy, hogy a távlatot legalább Közép-Európában lássa.”

Venczel József A Hitel és a közvélemény című tanulmányában a fentiek mellett a Hitel életfelfogásának alapjaként Széchenyit idézi: „A meglévő viszonyokból lassanként, lépcsőzetesen fejleszthető ki, ami új.” A Hitel mozgalma Széchenyi konzervatív reformrendszerére épít: „Az önismeret és az önkritika indította belső reform – a mi magasabb rendű célunk.”

Makkai László cikkeiben az elméleti fejtegetések mellett a gyakorlati tennivalókat emeli ki. A Hitel világnézeti cikkeihez írt „Álláspont”-jában kimondja: „az élet nem elmélet s csak a két kéz erejével lehet alakítani. (...) Elmélet nélküli gyakorlat – céltalanság.”

A virtuális nemzedék c. tanulmányában Makkai az ifjúság tennivalóját a tárgyilagos feladatszemléletből kiindulva a tettekben jelöli meg, az elméleteket gyakorlattá kell tenni. Példaként említi Németh Lászlót és a fiatal harmincéves magyar írónemzedék tagjait, mint Illyés Gyulát, Cs. Szabó Lászlót.

A Makkai László által említett tárgyilagos feladatszemlélet jellemzi Venczel József Az új intelligencia útja c. tanulmányát. A szerző a nép és az intelligencia kapcsolatát elemezve hangsúlyozta azok szoros együttműködésének fontosságát, a feladatok megosztását és a *kétretegűvé vált társadalom (a dolgozó nép és az Intelligencia) egyenrangú, mellérendelt szerepét.* (Kiemelés tőlem Z. É.) Összefoglalja az értelmiségnevelés feladatát és célját – ami nem más, mint a *népvezető* intelligencia kinevelése. A Hitel munkája a fentiek érdekében – a kultúr- és gazdaságpolitikai elvek kidolgozása. Munkaterületek: a kultúrpolitikában az irodalom-, a művészet-, a tudomány- és a neveléspolitikai. Gazdaságpolitikában az intézmények összefogása, tevékenységük racionalizálása.

Venczel itt már túllépte a nemzedéki program kereteit, és az erdélyi társadalomépítés alapelveit fogalmazta meg.

A HITEL PROGRAMJÁNAK MEGVALÓSÍTÁSA

A Hitel írói – elképzeléseiknek megfelelően – tudománypolitikai, művelődéspolitikai, szociográfiai, világnézeti, irodalmi és művészeti (képzőművészet, zene) kérdéseket dolgoztak fel munkáikban.

Ifj. Nagy Géza az erdélyi tudományos élet problémáit elemezte, és cikket közölt a lapban a tudományos utánpótlás fontosságáról.

A Hitel ötödik számában két nagyon fontos kultúrpolitikai cikk jelent meg: Kéki Béla: Magyar kultúrpolitikát Erdélyben! c. írása (példaként említve Klebelsberg Kunó munkásságát) és Venczel József átfogó tanulmánya Erdélyi kultúrproblémák címmel.

Szociográfiai cikkek is megjelentek a lapban, mint például Nagy Ödön: Az egyke Kalotaszegen, amely a népesedés problémájáról szól, vagy Henter Kálmán egészségvédelemről érkező tanulmánya A nép orvosa: az egészségesek vezetője címmel.

Szenczei László nagy világnézeti cikket írt az „Ideálizmus és materializmus” összehasonlításáról.

Szabédi László irodalomtörténeti dolgozatának témája: Petőfi. Irodalmi tanulmányok jelentek meg a kortárs lengyel irodalomról, a román líráról és az erdélyi szász irodalomról. Méltatták a Magyarországon újonnan megjelent fo-

lyóiratokat – az Apollót és a Választ. Thurzó Gábor Új írók rovatában Erdélyi - József, Márai Sándor és Illyés Gyula került bemutatásra. A Hítel szépirodalmi műveket is közölt minden számában: verseket – Kiss Jenő és Flórián Tibor tollából, Villon balladákat Jékely Zoltán műfordításában. De olvashatjuk a lap hasábjain Bözödi György, Szenczei László és Szabédi László novelláit is. Az egyes számok végén mindig ismertették az Erdélyben és Magyarországon megjelent új könyveket.

A képzőművészetről Vásárhelyi Z. Emil írt a lapban, Kéki Béla Bartók Béla könyvét méltatta A magyar zenetudomány eseménye: Bartók Béla könyve címmel.

A Hítel utolsó száma 1935. júniusában jelent meg: a folyóirat hat szám után megszűnt. Rövid életében színvonalas, a társadalomkutatást szolgáló cikkeket és tanulmányokat közölt, a nemzedék és mozgalom eszmeiségének és programjának kifejtését tartalmazó munkák mellett – ez utóbbi, mint nemzedéki szemlének, elsőrendű feladata volt. Ugyanezzel a címmel, de más formátumban 1936-ban újraindult a lap.

A „MÁSODIK” HITEL

TERVEZÉS ÉS ELŐKÉSZÜLETEK

A Hítel 1935. júniusában megjelent utolsó számának záró sorai anyagi gondokkal indokolják a lap megszűnését; de igazi oka, szerkesztőjének, Makkai Lászlónak Magyarországra történő költözése volt.

A Hítel lapkiadási jogát Makkai távozása után Venczel József örökölte, aki nem tudott azonnal a folytatásról gondoskodni; erre sem anyagi, sem egyéb erők nem álltak rendelkezésére. Várakozó álláspontra helyezkedett, azonban a lap újraindításának gondolata állandóan foglalkoztatta.

Venczel együtt dolgozott Kéki Bélával a kolozsvári Lyceum Könyvtárban – aki két hosszabb cikket írt az első Hítelnek és szerkesztési tapasztalatokkal is rendelkezett –, ketten kezdték el tervezgetni a második Hítelt.

Komoly ösztönzést jelentett számukra Szekfű Gyula – a kiváló egyetemi tanár, a Magyar Szemle szerkesztője –, akivel 1935. nyarán, az Esztergomban megrendezett katolikus nyári egyetemen találkoztak. Venczel és Kéki több alkalommal beszélt – az erdélyi ügyekben is nagyon tájékozott – Szekfűvel a Hítel folytatásáról, aki azt tanácsolta, hogy a Magyar Szemléhez hasonló, 4 vagy 5 ív terjedelmű (64 vagy 80 oldalas) oktáv alakú folyóiratot indítsanak, amely már alkalmas tudományos igényű, akár íves terjedelmű tanulmányok közlésére is. A formai kérdések mellett Venczelék tartalmi problémákat, a lap jellegét, sőt a szerkesztők kiválasztásának mikéntjét is megbeszélték a nagyszerű történésszel.

A katolikus nyári egyetem egy hónapig tartott, Venczel József és Kéki Béla hazatérve Kolozsvárra, most már konkrétan, a feladatokat átgondolva és részletezve kezdett el dolgozni a Hítel folytatásán. Munkájukat erősen befolyásolták és meggyorsították Németh László és Boldizsár Iván időközben megjelent útibeszámolói (1935. augusztusában Szabó Zoltán és Keresztúry Dezső társaságában jártak Erdélyben), amelyek nagyon aggasztónak ítélték a romániai magyar kisebbség társadalmi szervezetlenségét, szellemi, politikai és gazdasági állapotát.

Boldizsár Iván a Napkelet 1935. novemberi számában jelentette meg Erdély második Trianonja c. cikkét, amelyben kritikusan elemezte az erdélyi magyarság helyzetét, passzivitását, tehetetlenségét (főleg az erdélyi Magyar Pártot bírálta). Egyedül a legfiatalabbak aktív reformizmusát tartotta biztatónak; „Megmozdulásuk, a Hítel című folyóirat hallatlanul rokonszenves a maga tisztaságában, tárgyilagosságában, frázismentességében. Útjuk a Széchenyi-mutatta magyarság, szellemi irányítójuk Szekfű Gyula és Németh László... A legfiatalabbak szervesen és elválaszthatatlanul össze tudják egyeztetni magukban a mély magyarságot az erős szociális felelősségérzettel és az európai látókörrrel...”

Németh László a Magyarok Romániában c. tragikus hangvételű romániai útirajzában, amely a Tanu, 1935-ös 3—4. számában jelent meg, az alábbi keserű megállapítást tette: „S Erdély? Az erdélyi magyarság? Ha az anyaországtól egyelőre semmi sem várható, magas nyomás alatt nem válhat-e gyémánt a szénből s az üldöztetés nem nevel-e hittérítőket a magyarságnak, mely ha igazán az, sosem *csak* magyarság, hanem egyfajta Duna-táji nemzetköziség. Romániai utam legfájóbb eredménye, hogy erre a reménykedő kérdésre is nemet kell mondanom.” Az erdélyi magyarok a „...legelemibb helytállásra is képtelenek, a lelkükben még rokkantabbak mint szervezeteikben ...”

A két útibeszámolóinak nagy visszhangja támadt Erdélyben – Magyarországon szintén –, számos felháborodott hangú, tiltakozó cikk jelent meg a sajtóban – nagyobb volt a sértődöttség annál, mintsem meglássák a tanulmányokban rejlő igazságot, és a kritikán elgondolkodva keressék a problémák megoldását.

Venczel József és Kéki Béla időközben megegyezett a Hítel jellegét és tartalmát illetően. Úgy határoztak, hogy az *erdélyi magyar értelmiség és közélet* számára hoznak létre komoly, tudományos igényű folyóiratot – s nem nemzedéki lapot, illetve diáklapot –, amelynek célja az egész erdélyi magyarság szellemi, gazdasági és politikai életének áttekintése, a valóság feltárására, az önismeretre törekvés – vagyis a társadalomkutatás – a kisebbségi közösség megszervezése érdekében.

Az orgánium alaprofiljaként a *szociológiát, szociográfiát, statisztikát, jogot és gazdaságpolitikát* jelölték meg; a második vonalba került a lap mellékprofiljaként a *tudománypolitika, az iskolaügy-iskolapolitika, a történet-tudomány, a magyar-román viszony elemzése, az utódállamokban élő magyar kisebbségek helyzetének ismertetése, valamint a művészeti témák - zene, képzőművészet, népművészet* stb. (Az irodalommal és az irodalompolitikával nem akartak behatóbban foglalkozni, annak megvoltak a maga folyóiratai, az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztortűz*.)

Tárgyalások és egyeztetések után kialakult a Hítel négytagú szerkesztőbizottsága, a felekezeti egyensúly érdekében két katolikus és két református szerkesztővel. A folyóirat szerkesztői Venczel József, Kéki Béla, Albrecht Dezső és Vita Sándor lettek; érdeklődési körüknek megfelelően felosztották egymás között a munkaterületeket; Venczel József a társadalomkutatással, Kéki Béla a kulturális kérdésekkel és a művészetekkel, Albrecht Dezső a politikával és Vita Sándor a gazdasági jellegű témákkal foglalkozik majd.

Venczel József az „első” és a „második” Hítel kiadásának körülményeit az alábbi rövid írásban foglalta össze:

AZ „ELSŐ” HÍTEL

1935 júniusáig hat számban jelent meg; a munkatársak bejegyzésével előbb Makkai László, majd Kékesi Sándor szerkesztte, ő vállalta mindvégig a kiadással kapcsolatos összes problémákat.

1935 végén Makkai családjaival együtt Magyarországra távozván, átadta nekem a lapot, részben a kiadás gondjainak megoldását.

Néhány heti nyitóléte, tervezési és tájékoztató után arra az elhatározásra jutottam, hogy a HÍTEL előtt álló publicisztikai feladatot elvégzésre alkalmasabb a negyedik számú formátum és névképes egy olyan nemzetközileg ismertető, amely egyrészt szempontból is historikusi tudja a folyóirat zavartalan megjelenését.

Az új utóbbi hónapjaiban meggyőztem Albrecht Dezsőt, Kéki Bétát és Vita Sándort barátaimmal a HÍTEL új formáját és irányát illetően. Kiadtam

A „MÁSODIK” HÍTEL

prospektusát és gondos előkészítés után 1936 februárjában megjelent a „Hítel-nemzetpolitikai szemle” első száma, amelynek sajátos tájékoztató cikkeit írom „Metamorphosis Transylvaniae” címmel, megindítva a hasonló című cikkek sorozatát.

A „MÁSODIK” HITEL MEGJELENÉSE ÉS PROGRAMJA

A Hítel – Erdély Magyar Szemléje – 1936 és 1939 között negyedévenként jelent meg egy nagyon jól együtt dolgozó szerkesztő gárdával az élen, akik egymást kiegészítve és időnként ellensúlyozva, 1944-ig, a lap megszűnéséig biztosították a folyóirat magas színvonalát.

A Hítel 1940–41-es évfolyama – a második bécsi döntés következtében – másfél év kihagyással jelent meg. Ekkor a többiek távolléte vagy más irányú elfoglaltsága miatt Albrecht Dezső törődött legtöbbit a szerkesztéssel. 1942-től a folyóirat havonta jelent meg, tekintettel arra, hogy a Magyarországhoz való visszacsatolást követően a problémák száma megnőtt és ezekkel a lap foglalkozni akart, valamint a szerzői gárda s főként a lap terjesztésének területe is kibővült. A négytagú szerkesztőbizottság megmaradt, de a havonkénti megjelenés már önálló szerkesztőt kívánt. Társai Kéki Bélára bízták a szerkesztést, és helyettes szerkesztőként Kiss Jenőt szerződtették, aki korábban az Erdélyi Helikon szerkesztőségében dolgozott. A folyóirat címfeje Széchenyi Hítel c. munkája 1830. évi kiadásának címbetűi nyomán készült.

A szerkesztők a lap indulásakor a következő programot adták:

„A Hítel ez évi számát bizalommal helyezzük olvasóink asztalára. Úgy érezzük, feladatot teljesítünk akkor, amikor tanúságot teszünk az erdélyi fiatal magyarság hitéről s népünk önmagába vetett hitelét óhajtjuk, Széchenyi gondolata: A hitel' tágasb értelemben hinni és hihetni egymásnak. Nem a „nemzedéki önzés” vezet. Csak önismeretre törekszünk, hogy a magunk erejéből való felemelkedést megkönnyítsük... Körültekintünk a magyarság legfőbb társadalom-, művelődés- és gazdaságpolitikai kérdései közt, hogy képet alkothassunk a szörványokba *elszigetelt közép-európai magyarság* önerejéről és lehetőségeiről; keressük továbbá az *irányulást* elvek és lehetőségek között, hogy történelmi hagyományainknak és népünk belső értékeinek teljességét a jelenben a magunk számára élővé tegyük; éppen ezért értelmiségünkben tudatosra kívánjuk tenni a *történet* és a *nép ismeretét*. – A Hítel új terve szükségessé tette az átszervezést. Az új, kiszélesült munkaterület meghaladja a »nemzedéki« kizárólagosságot. Egymásról alig tudó, bár egyként gondolkodó »egyedül lévő magyarok«, akikhez a Hítel szól. Közvéleményt alakítani, az együttmenetelés lelki feltételeit megteremteni, ez a cél. Az átszervezés: az új forma, a munkatársi kör kiszélesítése, a folyóirat új jellege egyaránt *ezt* szolgálják: a való tények feltárásával, a meggondolkoztató igazságok rendszerezésével a cselekvő fiatal magyarok életútjának tudományos megalapozását nyújtani. Nem önző különállás, még kevésbé meggondolatlan elkülönülés ez. Úgy érezzük, sokak ajkáról szabadítjuk fel a szót, amikor tudományos eredményekre támaszkodó és a közírás eszközeivel élő nemzetpolitikai szemlénk a fiatal magyarság önmagába vetett hitét küldetéssé akarja öntudatosítani s hitelt szerezni mély gyökerű igaz hitének.”

A felelős szerkesztő és kiadó Albrecht Dezső – aki egyébként a lap finanszírozását is vállalta – írta a vezércikknek szánt Az építő Erdély c. tanulmányt az újrainduló Hítel első számában.

Albrecht nyolc részre tagolt, 26 oldalas írásának rövidített változata, kivonata olvasható a programadó előzéklapon; valószínű, hogy azt is ő fogal-

mazta, habár ez a szerkesztők aláírásával jelent meg. Egyetlen lényeges gondolat maradt ki ebből a rövid iránymutató bevezetőből, amit Albrecht cikkében hosszan fejtegetett: az erdélyi magyar kisebbség társadalmi rétegződésének elemzése. Miután részletesen foglalkozott az arisztokrácia vezető szerepének megszűnésével, a középosztály, a kereskedő- és iparos osztály helyzetével, valamint a munkássággal – a társadalom *alaprétegének* a földműves osztályt, a magyar népet tartotta. Végül kijelentette, hogy „Erdélyben nincs vezetőosztály, amely mély szociális felelősségérzettel, nagy hivatástudatával vehetné át a nemzet vezetését, ... távol és csendben az *egyedül lévő magyarok* kezdik lerakni az új élet alapjait”. Őket kell összefogni és megteremteni belőlük az *új nemességet*, melynek feladata, hogy kialakítsa és irányítsa az új magyar közszellemet és szolgálja a nemzetet. (Albrechtnél az *új nemesség* elnevezés új élcsapatot jelent – Németh László szóhasználatával élt –, melyben az értelmiség mellett ott vannak az iparosok, kereskedők, orvosok, birtokosok, gazdák.)

Albrecht Dezső szerteágazó, terjedelmes tanulmánya a fentiek ellenére sem a folyóirat igazi, programadó cikke; annak hitvallását, lényegesen rövidebben és tömörebben tartalmazza Venczel József írása, melynek címe – *Metamorphosis Transylvaniae* – a későbbiek során állandó rovatcím lett.

Venczel felidézve Makkai Sándor Magunk revíziója c. forradalmi iratának alaptételeit, rámutatott azok időszerűségére. Összefoglalta az Erdély közjogi helyzetét megváltoztató külső okokat és ezek következményeit. Véleménye szerint ezeknek a változásoknak ki kellett volna alakítaniuk egy *új erdélyi magyar közszellemet*, „teljes és eredeti magatartást, amely az építő munkában fegyelmet követel, s határozottan tiltakozik az egyoldalúság és a közömbösség ellen.”

Az új magyar közszellem kialakulásának feltételei: az *erdélyi magyar kultúra, az erdélyi magyar hivatástudat kérdése és az erdélyi magyar társadalomszervezés*. (Ez utóbbi az önismeretből indul ki: *statisztikai kimutatás, felmérés a kisebbségben élő magyarság gazdasági, közművelődési stb. helyzetéről, a különböző szervezetekről és működésükről a román állam keretei között; őszinte bírálat* – „lássuk mi maradt meg, mi veszett el, mi hiányzott és mit alkottunk?”)

Tanulmánya utolsó részében a politika, az irodalom és az erdélyi tudomány társadalmi funkcióit fogalmazta meg, *reformprogramként*. A *politikának* széles körű népi politikává kell alakulnia, „sajátos társadalomszervezési, védelmi, önfenntartási, közművelődési és nevelési programmal.” A *szépirodalom* feladata a magyar kultúra formálása; a publicisztika szerepe a közvélemény helyes irányú befolyásolása. Az *erdélyi tudomány* feladatát az erdélyi magyar történetírás, irodalom- és nyelvtudományi munkák és a társadalomkutatás fejlesztésében látta. Venczel József egyetértett D. Gusti azon nézetével, hogy a társadalom alapos ismerete nélkül nem lehet társadalomépítésről beszélni.

A Hítel megindult, és már a kezdet kezdetén sok munkatársa, barátja, tisztelője volt és nagy olvasótábora. A fiatal írók szívesen publikáltak a gyorsan tekintélyt szerzett társadalomtudományi folyóiratban; a nagy terjedelmű és tudományos igényű tanulmányok közlésére a Hítel bizonyult a legalkalmasabbnak Erdélyben.

A szemle szerkesztését az alábbi gyakorlat szerint végezték a szerkesztők:

megbeszélték azokat az aktuális témákat, melyekről cikkeket akartak megjelentetni a lapban, s ennek megfelelően kérték fel a munkatársakat, illetve bízták meg az egyes területek szakembereit a tanulmányok megírására. Ritkán fordult elő, hogy valaki kész anyaggal jelentkezett és azt közlésre elfogadták. Tiszteletdíjat 1936 és 1941 között nem kaptak sem a szerzők, sem a szerkesztők; 1942-től a lap honoráriumot fizetett a szerzőknek és a szerkesztőknek, valamint a technikai munkákat ellátó helyettes szerkesztőknek.

Albrecht Dezső a háború utáni párizsi emigrációjából a következőket írta szerkesztőtársának, Vita Sándornak: „...valahogyan úgy adódott, hogy mind a négyen – te leginkább – az erdélyi szabadelvűség hagyományait képviseltük, s érdeklődésünk valamivel szélesebb volt, mint a többieké.” S valóban, a Hítel nem volt felekezeti jellegű, szektás lap, sőt nyitottságát az bizonyította legjobban, hogy helyet adott különböző világnézetű és felfogású szerzők írásainak; a lényegnek azt tekintette, hogy a tanulmány a lap profiljába illő, jól megírt cikk legyen. A folyóirat az erdélyi szerzők írásai mellett megjelentette magyarországi és az utódállamokban élő magyar írók tanulmányait is.

A Hítel állandó rovatát, a Metamorphosis Transylvaniae-t 1936-ban a szerkesztők írásainak tartották fenn – minden szám végén más-más szerkesztő írta, különböző témákban, a befejező tanulmányt.

A rovat 1937-től több szerző kisebb terjedelmű, aktuális cikkeit foglalta össze. A lap időnként felbukkanó rovatában, az Elvek és eszmékben a véleménykülönbségeket kifejező írások jelentek meg; e rovat a munkatársak vitaforumaként szerepelt.

KRITIKÁK

A Hítelt, Erdély új szellemű és modern szemléletű társadalomtudományi folyóiratának megjelenését sokan üdvözölték az erdélyi és a magyarországi sajtóban.

A *Pásztortűzben* (1936. márc. 15.) Kovács László írt róla: „Az új transylván magyar ifjúság szellemi és lelki jelentkezése a Hítel...” A budapesti Magyar Út (1936. április 15.) így méltatta: „Ebben a lapban olyan erővel tör fel a transylván fiatalság életakarata, hogy előttünk bizonyosnak látszik, hogy tovább jut minden kísérletnél...” Az *Erdélyi Helikonban* (1936. április) Kemény János üdvözölte a lapot, külön kiemelve Vita Sándor: Erdélyi szövetkezetek c. tanulmányát – „Grafikkal, térképpel, statisztikai adatokkal dolgozó módszere példaképpül szolgálhat a rügyező falumunkában és a gyakran mellébeszélésre hajlamos közgazdasági irodalomban.” A magyarországi *Nemzeti Újság* 1936. március 18-án megjelent száma ezt írta: „A Hítelt a transylvániai fiatal magyar értelmiség eleje írja és szerkeszti...” A kolozsvári *Ellenzék* (1936. május 3.) kiemeli: „Az új Hítel már nemcsak az újságforma rövidebb, de mindig értékes cikkeit foglalja magába, hanem hosszabb tanulmányokat is, melyek a magyar kisebbségi kérdések gyökeréig hatolnak...” A Magyarországon megjelenő *Magyarság* 1936. szeptember 12-i számának sorai: „A Hítel ... biztoskezü és lelkiismeretes kísérlet Transylvania népi, egyházi, kulturális és gazdasági javainak számbavételére és leltározására, hogy a régi, de a történelmi

viharoktól alaposan megtépázott fundamentumon új élet, új virág nyílhasson...” Többek között írt a Hitelről még a *Keleti Újság* (1936. július 15.), a *Tudósító* (1936. március), a *Szabadság* (1936. július 26.) stb. A *Brassói Lapokban* három cikk jelent meg; Szentimrei Jenő, Kacsó Sándor és végül, de nem utolsósorban Tamási Áron tollából, aki az alábbiakat írta a folyóiratról a Brassói Lapok 1936. április 11., 12-i számában: „Figyelmesen és a résztvevő lelkiismeret tárgyilagosságával mérlegre tettem a hangot, a neveket, a látásmódot és a célkitűzéseket: s bizonyára nem fogok csalódní abban a véleményemben, hogy ennek a mostani Hitelnek a megjelenése a legfigyelemreméltóbb eredmény, amit a cselekvő transylván ifjúság az utóbbi években elért... A Hitel szellemi mozgalmára legalább annyira jellemző, mint demokratikus felfogása, az a könyörtelen szigorúság és szárazon ható tárgyilagosság, amellyel történelmünket, a jelenünket és jövőnk szerepünket szemlélik. Ezt a szellemi magatartást ők azzal a kedvelt szavukkal jelölik meg, hogy önvizsgálat. A szigorúság a magyarság bűneivel szemben és a romantikamentes megállapítások az erényekkel kapcsolatban természetesen Széchenyit idézték fel zászlójukra eszménykép gyanánt.”

Bírárolag nyilatkozik Tamási Áron a Hitelben fellelhető, a magyarországi közgondolkodásból merített eszmékről (Albrecht Dezső cikke!): „Ha a Hitel és általában az erdélyi magyar szellem nem innét belülről, az erdélyi földből és az erdélyi sorsból próbál magának új eszmevilágot teremteni, akkor bizonyára úgy lesz, hogy a magyar műveltség új formáit Magyarországon fogják kialakítani, a mi számunkra is. Pedig bármilyen vakmerőnek látszik, az erdélyi magyar szellem hivatástudatát én elsősorban abban látom, hogy a magyar műveltség új formáit Erdély alakítsa ki.”

A Hítelt pozitívan értékelő és méltató cikkek mellett kemény támadások érték a lapot a marxista szemléletű *Korunk* és az *Erdélyi Fiatalok* részéről.

Balogh Edgár az Új magyar rendiség szószólói Erdélyben (*Korunk*, 1936. 4. sz.), és a Szervezett nemzettársadalom kétféle nézetben (*Korunk*, 1936. 9. sz.) című nagy terjedelmű írásaiban a Hitel eszméit teljesen kiforgatva eredeti értelmükből, támadta a folyóiratot, mely „nagyigényű nemzetpolitikai és magyarságtudományi szemle lett, ... Németh Lászlón túladván nyíltan magyar Fűher-ideológia után kiált.” A Hitel és programja a kialakuló demokratikus szellemi arcvonal ellentáboraként azonos a „díszmagyarba bújtatott hitlerizmus próbálkozásaiával.” Balogh Edgár ízekre szedte Albrecht Dezső bevezető tanulmányát; különösen az új nemesség mint vezető réteg gondolatát támadva, azt reakciós-rendi felfogásként értelmezte. Végül ex cathedra kijelentette: „A Hitel elszakítja magát a kisebbségi magyar eszmélkedés hagyományaitól, el a kisebbségi valóságtól és tanulságoktól s a régi magyar uralmi gondolkodás kitaposott menetébe siklik vissza.” Balogh Edgár fent idézett kritikája annyira irreális és elfogult, hogy sem magyarázni, sem bármit hozzáfűzni nem érdemes; állításait maga a Hitel cáfolta, sajátos szellemiségével. Valószínű, hogy az azóta eltelt több mint ötven év, és az átélt történelmi események után ma már Balogh Edgár sem vállalná ezeket a gondolatokat.

A Hítelt, mint már korábban említettük, az *Erdélyi Fiatalok* c. lap is erőteljesen támadta, de ennek oka annál sokkal összetettebb, mintsem néhány mondattal el lehetne intézni.

Egyébként a folyóirat A Hítel és a cselekvő fiatal magyarok c. írással (1936. 2. sz.) válaszolt a kritikákra, tisztázva a félreértéseket és visszautasítva a vádakát; a körülötte zajló viták pedig hamarosan elcsitulnak.

A Hítel 1944. júliusáig végezte a vállalt társadalomkutató és társadalomszervező munkát; igényes és színvonalas tanulmányokkal segítve az erdélyi magyar élet kialakulását. Szerzői gárdájához olyan kiválóan felkészült tudósok, értelmiségiek, írók tartoztak, mint Bakk Péter, Bíró József, Böződi György, Domokos Pál Péter, Entz Géza, Jakó Zsigmond, Jancsó Elemér, Juhász István, László Dezső, Makkai László, Makkai Sándor, Márton Áron, Mikó Imre, Nonn György, Parajdi Incze Lajos, Szabédi László, Szabó T. Attila, Szenczei László, Tamási Áron, Tavaszy Sándor, I. Tóth Zoltán, Vársárhelyi Z. Emil – és még sokáig sorolhatnánk a neveket. Az erdélyiek cikkei mellett a folyóirat magyarországi szerzők írásait is közölte; publikált a lapban Erdei Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre és Szabó Zoltán – de helyet kaptak a *Magyar Szemle* munkatársai is. Vita Sándor – a Hítel kiváló társszerkesztője – így emlékezik vissza: „Nem voltunk forradalmárok – ezt már a lap címe is bizonyítja –, de felelősséget éreztünk népünkért, azt gondoltuk, hogy ezzel a folyóirattal a fiatalabb nemzedék gondolkodását is formálni tudjuk. Mi az erdélyi magyarság megtartását a saját belső erejétől reméltük.”

A két világháború között Romániában élő erdélyi magyar kisebbség politikai önállóság és hatalom hiányában is megkísérelte a *társadalomépítést* és a *nemzetszervezést*; ehhez a munkához a Hitei mozgalma nagymértékben hozzájárult.

A HÍTEL ÉS AZ ERDÉLYI FIATALOK ELLENTÉTE

A harmincas évek derekán szerveződő *Hítel* – a húszévesek nemzedékének mozgalma és lapja – akkor indult, amikor az Erdélyi Fiatalok generációjának mozgalmi korszaka lezárult, és folyóiratuk a romániai új magyar nemzedék sajtóorgánumává akart átalakulni, új társadalomkutató programmal.

Makkai László – a *Hítel* egyik elindítója – kétszer tárgyalt az Erdélyi Fiatalok képviselőivel az ifjúsági csoportok szellemi és mozgalmi együttműködéséről, mivel az új nemzedék az Erdélyi Fiatalokéhoz hasonló programot vallott magáénak. Az Erdélyi Fiatalok féltve a magyar intelligencia ingtag egységét vagy saját hegemoniáját, először egy önálló szépirodalmi rovatot ajánlott fel lapjában Makkaiéknak. „Semmi személyi akadály nincs az együttműködésnek, s annak sem, ha ők külön színnel akarják manifesztnálni a húszéveseket ... de az Erdélyi Fiatalokon belül, mert külön keretalakítás az intenzív és annyira szükséges belső szellemi munkától von el energiákat” olvashatjuk Jancsó Béla Németh Lászlóhoz írt levelében. Ha pedig a húszévesek nemzedéke mégis az önálló lapalapítás mellett döntene, akkor az Erdélyi Fiatalok csak abban

az esetben óhajt velük együttműködni, „*ha nem foglalkoznak olyan munkákkal és kérdésekkel*”, mint ők, és „*ha az ifjúsági élet szervezetét és irányát nem bontják meg*”.

A húszévesek nemzedéke az önálló lapalapítás mellett döntött, s mint induló lapjuk tartalma igazolta, nem fogadta el az Erdélyi Fiatalok által diktált feltételeket. Ezzel vette kezdetét az egyre merevebb protestáns lappá váló Erdélyi Fiatalok és az 1935. januárjában induló első Hítel, majd az 1936-ban új tartalommal és új formában negyedévenként megjelenő „második” Hítel elmentéje, amely végigkísérte a két mozgalom és a két lap életét az Erdélyi Fiatalok 1941-ben bekövetkezett megszűnéséig.

A két mozgalom ellentétének megértéséhez szükség van arra, hogy az ifjúsági csoportok eszmei-ideológiai alapjának és gyakorlati munkájának legényesebb mozzanatait – különösen amiben különböztek egymástól – kiemeljük és elemezzük.

ERDÉLYI FIATALOK

Az Erdélyi Fiatalok mozgalma a romániai új magyar nemzedék gondolkodásmódját tükrözte, céljuk az egész konzervatív, elmaradott erdélyi közgondolkodás megújítása volt, illetve az önszerveződés előmozdítása.

A csoport a transzilvánizmus alapján állott – a mozgalom egyik alaptétele az együtt élő népek között politikai, vallási és nemzeti tolerancia, a román-magyar együttműködés volt.

Az Erdélyi Fiatalok tudatosan vonta meg a határvonalat a régi és az új nemzedék között. Szembefordulva az apák nemzedékével, érdeklődésük és munkájuk elsősorban *nem irodalmi*. Az idős nemzedék által kialakított irodalmi öntudatot – amely a magyar kisebbség életakarátának és sorsvállalásának első folyamata volt – „nem követte hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi öntudat”. A mozgalom – saját kérdésein túl – vállalta a hiányzó öntudatosító folyamat megindítását, a társadalomtudatosító szerepet, a falu, a nép felé fordulva, „Kettős fronton küzdünk – írta Jancsó Elemér -, egyrészt harcolunk a politikai és kulturális jogok megadásáért a hivatalos hatalommal, másrészt szembeszállunk azokkal, akik kisebbségi jövőnket nem a munkára, hanem üres légvárokra építik ... ezért fordulunk a néphez...” Az Erdélyi Fiatalok felismerve a falvakban élő magyarság szervezetlenségét, a népi egység megteremtése érdekében, elsősorban a falumunkát, a falukutatást tűzte ki feladatául. Falumozgalmuk eszmei-ideológiai alapját Ady, Móricz és leginkább Szabó Dezső társadalomszemlélete motiválta, de e „triász” eszmeisége csak kiindulópontot jelentett. Az Erdélyi Fiatalok az ifjúság radikalizmusával megtagadta a polgár világnézetét, de „nem csatlakozott a szocializmushoz sem, s a keresztény világnézetet számításba sem vette.” A csoport véleménye szerint, a „kisebbségi nép semmiféle külső elméletet magatartása százszázalékos alapjául el nem fogadhat” – ez a nézetük vezetett el az ún. világnézeti függetlenséghez, amely gyakorlatilag világnézeti útkeresést jelentett. Venczel József szerint (aki egy ideig az EF falumunkájának irányító egyénisége) végül is ez eredményezte falumunkájuk sikertelenségét, mert a falumunka meg-

határozott társadalomszemléletet és felkészültséget igényel. „A társadalomszemlélet pedig feltétlen bizonyossággal az embertől világnézeti meggyőződést követel... A falumunka világnézeti függetlensége tehát önmagában véve ellentmondás, s ezért van, hogy az erdélyi magyar ifjúság ún. intézményesített falumunkája eldobva magától minden világnézetest s ezzel együtt szociális beállítottságot is, kiindulásakor magával hozta válságának tényezőit.”

Az Erdélyi Fiatalok másik törekvése, az ifjúsági autonómia megteremtése, hogy „az ifjúság saját problémáin maga gondolkozzék és megoldásukon maga dolgozzék” – mely diákpolitikájuk alapját képezte – a 30-as évek derekára illuzórikussá vált. Az ifjúsági problémák ugyanis nagyrészt azonosak voltak az egész kisebbségben élő erdélyi magyarság problémáival, melyek megoldása csak demokratikus körülmények között lett volna lehetséges; ez pedig az egyre jobban elmélyülő gazdasági válság idején és az erősödő román nacionalizmus közepette nem volt Romániára jellemző.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmának nép felé tájékozódó, közügyek szolgálatára felkészülő polgári-plebejus ellenzékiisége mindenképpen fordulópontot jelentett nemcsak a főiskolás ifjúság életében, hanem az egész erdélyi magyar kisebbség életében is.

HITEL

Az 1935-ben induló első Hitel fiatal nemzedéke utópiának érezte a transzilvánizmust, és a magyar népi egység megteremtését a románoktól függetlenül képzelte el. A Hitelnek a többségi néptől való tartózkodásához hozzájárult a románoknak ezekben az években felerősödő mozgalma, a Vasgárda néven ismert Szent Mihály Arkangyal Légiója. A Vasgárda erősen ortodox jellegű és döntően antiszemita mozgalomként működött, amely nemcsak zsidó-, de magyellenességéről is hírhedtté vált. Ellentétben az Erdélyi Fiatalok falukutató programjával, az első Hitel célja már nemcsak a falu, hanem az egész erdélyi magyarságra kiterjedő társadalomkutatás. Makkai László szóbeli visszaemlékezéséből idézve: „mi megpróbáltunk egy intellektuális városi vonalat képviselni; a Hitel nem népiesnek indult és nem falukutatónak, hanem társadalomkutatónak. Már az 1935-ben indult „kis” Hitelben mi nem a magyar falut akartuk megismerni, hanem az erdélyi magyar társadalmat, úgy ahogy van, teljes egészében.” A Hitel társadalommegismerő programja Széchenyi István reformgondolataira épített, de erősen hatottak rájuk a Tanut akkor megindító Németh László írásai és Erdei Ferenc korai munkái.

Az 1936-ban megjelenő „második” Hitel munkatársaira Széchenyi reformeszméi közvetlenül és Szekfű Gyula írásain keresztül is hatottak. „Széchenyi társadalomelmélete az önismeretből indul ki, és az önismeretre alapozott kérelmetlen önkritika bátor megalkotásával jut el a társadalmi változások, a *reform* gondolatáig, következésképpen száz év múltán is tanulságos a társadalmi mozgások, változások irányának mutatásában.”

A Hitel gyakorlati programja, a reális népismeretre törekvő szociológiai-szociográfiai kutatásai, Széchenyi ezen társadalomelméletén nyugszik. Ez a teljes helyzetismeretre alapozott társadalomkutatás, -építés, Gusti román szo-

ciológia professzor monografikus – mindenre kiterjedő – módszereit alkalmazta; Gusti egyik legjobb magyar tanítványa Venczel József, a Hitel egyik szerkesztője és teoretikusa volt.

A Hitel társaságára ugyanakkor erősen hatott Makkai Sándor Magunk revíziója című műve, amely megjelenése után öt évvel is iránymutató volt a fiatal nemzedékek számára. A Makkai-féle szellemiség misszió, önrevíziós követelmény a Hitel nemzedékének kézzelfogható tartalmat hordozott; ehhez járult a hivatásrendiség gondolata, küldetéstudatuk – egy szervezett nemzettársadalom érdekében. A Hitelnek az erdélyi magyarság egészére irányuló népszolgálat felülről lefelé történő szervezkedés volt. Albrecht Dezső, mint a Hitel – Venczel mellett – másik teoretikusa, a népvezetőket a vidéken élő, egyedül lévő magyarokból akarta kiválasztani, elsősorban a középosztályhoz tartozó papok, tanítók, orvosok, gazdák, birtokosok köréből.

Az Erdélyi Fiatalok reális helyzettudatra épülő, társadalmi cselekvést sürgető programja ebből a szempontból haladóbb és demokratikusabb. Az ő elgondolásuk alapján a nép érdekeit az alulról fölfelé haladó gazdasági, művelődési és társadalmi szervezkedés szolgálja; a szellemi vezetők elsősorban a nép köréből nevelődjenek ki, illetve a fiatal magyar intelligenciából.

Végső soron mindkét csoport ugyanazokra gondolt, inkább csak fogalmazásbeli hangsúlyeltolódásról van szó.

Visszatérve a Hitel fiataljainak Makkaival való kapcsolatára, az érdekes kettősséget mutatott. Míg a „Magunk revíziója” tételit teljesen magukénak érezték, addig Makkainak a „nem lehet”-jével szemben Reményik Sándor „Lehet, mert kell” nézetével értettek egyet, amely társadalmi szükségletet fejezett ki.

Mint a fentiekből is kitűnt, a két mozgalom – az Erdélyi Fiatalok és a Hitel – törekvései között nem tátongott áthidalhatatlan szakadék, és nem voltak homlokegyenest ellentétes nézeteik sem. Mind a két csoport az erdélyi magyar társadalom megszervezéséért, egységének létrehozásáért dolgozott, legfeljebb a módszerek és az eszközök jelentettek különbséget. Az Erdélyi Fiataloknál éppúgy méltányolták Széchenyi István munkásságát – László Dezső írt róla könyvet – és Makkai Sándor „Magunk revízióját” is ők ismertették először teljes részletességgel.

Sajnálatos módon, a két ifjúsági csoport közötti rivalizálás és a személyi ellentétek is közrejátszottak abban, hogy nem tudtak egymással közös nevezőre jutni. Együtműködésük legfőbb akadálya Jancsó Béla személye volt, aki monopolhelyzetet igényelt az Erdélyi Fiatalok számára – véleménye szerint, egyedül ők hivatottak az ifjúság gondolkodását irányítani, az ifjúság szellemi vezéreivé lenni. Ez a harmincas évek közepén már nem volt időszerű, az Erdélyi Fiatalok már túl voltak az első lelkes kísérleteken. Személyi ellentét Jancsó Béla és Albrecht Dezső között, valamint Jancsó és Venczel József között is létezett – még a főiskolás mozgalmak idejéből.

Mindezek ellenére az 1936-ban újrainduló Hitel első számának megjelenése után, tárgyalások indultak a két folyóirat szerkesztősége között a hitelesek kezdeményezésére, azzal a szándékkal, hogy a két lap között reális munkamegosztás alakuljon ki. Az Erdélyi Fiatalok vállalják inkább a publicisztikai jellegű munkát, a Hitel közölje a nagyobb tanulmányokat – így mindegyiknek

meglenne a maga feladata, és kölcsönösen írhatnának egymás lapjába, hiszen többé-kevésbé azonos a cél.

A tárgyalások és levelezések közel egy esztendeig tartottak – teljesen eredménytelenül. Az Erdélyi Fiatalok visszautasította ezt a konszenzust, míg a Hitel nem tisztázza világnézeti alapállását és programját – nem dönti el, hogy tudományos, vagy ifjúsági folyóirat akar-e lenni – addig ők nem tudnak velük a gyakorlatban együttműködni. Ugyanakkor még a Hitel létjogosultságát is megkérdőjelezték.

Az Erdélyi Fiatalok annyira ellenségesen viselkedett a Hitellel szemben, hogy munkatársai számára egyenesen megtiltotta, hogy írjanak a rivális folyóiratban; akik mégis megmerészték ezt tenni, azt szervezeti szabályokra hivatkozva kizárták a soraikból; így járt például Parádi Kálmán, Vita Zsigmond. Később mégis a Hitel munkatársaivá lett több tagjuk, köztük maga a szerkesztő László Dezső, de Mikó Imre, Jancsó Elemér, Tonk Emil is publikáltak a lapban.

A HITEL, AZ ERDÉLYI FIATALOK ÉS A VÁSÁRHELYI TALÁLKOZÓ

Külön ki kell térnünk a Hitel és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatára a Vásárhelyi Találkozó előkészítésének, majd lefolytatásának idején; amikor a két ifjúsági mozgalom ellentéte még jobban kiéleződött. A Vásárhelyi Találkozó gondolatának csirája már 1935. őszén megfogalmazódott, mikor Balogh Edgár az Ady Társaság nevében körlevelet küldött szét az erdélyi magyar ifjúság csoportjaihoz egy ifjúsági ankét megrendezése érdekében, melynek feladata a fiatal nemzedék egységének megteremtése, és a romániai magyar közélet legfontosabb kérdéseinek megtárgyalása lett volna. Balogh Edgár akkori felhívására az ifjúsági csoportok nem reagáltak. Nagyobb visszhangot váltott ki Tamási Áron Cselekvő erdélyi ifjúság c. 1936. tavaszán a Brassói Lapokban megjelent cikksorozata, melyben az új nemzedék ifjúsági csoportjait, és azok munkásságát ismertette (Erdélyi Fiatalok, Hitel, marxisták) és együttműködésre biztatta őket „nem tudok más utat ajánlani az épülő jövő felé, mint az Erdélyi Fiatalok népi humanizmusának, a Hitelben meghirdetett újraértékelésnek és a baloldaliak szocializmusának az összefogását.” Tamásinak e felhívására az Erdélyi Fiatalok az 1936-os évfolyamának tavaszi számában László Dezső reagált; legértékesebbnek azt tartva, hogy Tamási világosan meglátta a három, egymástól különböző csoport létezését. Ugyanakkor kifejtette: „Ma pedig úgy a baloldal, mint a Hitel csoport ... ugyanazt próbálja mondani, aminek mi Erdélyben polgárjogot szereztünk.” „Ha a három csoport vezető gondolatait nézzük, mennyi rokonság és mennyi azonosság. De ez ma nem szokatlan. Ma olyan időket élünk, amikor az ellentétes mozgásra induló erők azonos gondolatok mögé rejtőznek el.” Majd így folytatta a gondolatmenetet: „Mindenesetre mi, akik éber szemmel örökösünk az erdélyi sors alakulása fölött, felfigyelünk a jelekre, amiket mások állítanak elénk. Nem mi vesszük fel mások ruháit, újabb szereplők öltöznek azokba, amiket mi viseltünk először.” László Dezsőnek ez a cikke kifejezetten ellenséges a másik két ifjúsági csoporttal, különösen a Hitellel szemben.

A Vásárhelyi Találkozót megelőzte még a Független Újság ankétja a transilvániai magyar szellemi irányzatok parlamentáris együttműködéséről, mely Fiala magyarok tavaszi találkozója elé címmel 1937. március 27-én, húsvét vasárnapján indult és tartott több héten át. Közel harminc különböző szellemi csoportosuláshoz tartozó erdélyi fiatal nyilatkozott pozitívan az ifjúsági parlament megtartásának szükségességéről, közülük hadd idézzem Jancsó Elemért: „Baloldaliak és liberálisok éppolyan szeretettel karolták fel a gondolatot, mint a konzervatív Hitel. Mindnyájunkat az a közös meggyőződés vezettet, hogy a közöttünk a múltban fennálló személyi, vallási, világnézeti és osztályellentéteket háttérbe kell szorítanunk az egység és az eredményes ifjúsági munka érdekében.” Természetesen az Erdélyi Fialaok képviselőit is megkérdezték, akik rövid levelükben érdemben nem nyilatkoztak, mondván: „Miótán ez a kérdés jelentőségénél fogva egész lapunkat érinti, az ügyben, mint magánemberek nem nyilatkozhatunk, a lap főmunkatársai által való le-tárgyalásra viszont technikailag nem volt időnk, mert a kérés későn érkezett.” Ugyanakkor lapjuk 1937. 2. számában saját érdemeiket emlegetve, ismét támadóan reflektáltak. „Megindulásunk utáni első esztendeinkben, mi magunk mindent megtettünk egy ilyen egység és együttműködés érdekében. Világnézeti fölött álló, új erdélyi sorsvállalást kereső demokratikus liberalizmusunknak két ellenzője volt akkor: az ébredő új ifjú katolicizmus és a marxizmus ifjúsága.” Majd a cikk rámutatott arra, hogy sokan, akik egymással szemben álltak, közös nevezőre jutottak az ifjúsági parlament kérdésében „és ami még különösebb az, hogy ezek az egymásra találtak egyaránt liberálisok és demokraták. Így lett tavaly óta liberális az a Hitel, amelyet tavaly Balogh Edgár fasizmussal vádolt és így nyilatkoztak Balogh Edgárnak a Hitel szerkesztői ... akik még tavaly őt »baloldalinak« neveztek.” Majd éles szarkazmussal tették fel a kérdést: „Mit jelent ez? Győzött az Erdélyi Fialaok lebecsmérelt szelleme ... ? Vagy megtévesztő játék folyik e szavakkal: liberálizmus, demokrácia, humanizmus? Nagyon jó lenne, ha mindenik csoport tisztázná, hogy mit ért ő e szavak alatt, mert akkor tisztán lehetne látni mindenkit a maga valójában és akkor a megtévesztő látszat-egység hangoztatás helyett könnyebben lehetne a különböző irányzatok és mozgalmak becsületes együttműködését megkísérelni.”

Az ifjúsági parlament előkészítő bizottsága (tagjai: Tamási Áron, Nagy István, Asztalos Sándor, Jordáky Lajos, Petrovay Tibor, Vita Sándor) 1937. augusztus 19-én Kolozsvárt megjelentette a mozgalom első, hivatalos jellegű, felelős nyilatkozatát, *Az erdélyi magyarokhoz!* című felhívást. Ebben a Vásárhelyi Találkozó tervezett programja mellett ott szerepelt a Hitel és az Erdélyi Fialaok ellentétének problémája, mely az ifjúsági találkozó sikerét is veszélyeztette. Az addigi sikertelen békítési kísérletek után végső próbálkozásként – idézve a nyilatkozatból – „azt az álláspontot fogadtuk el, hogy a szellemi együttműködés létrehozásában és munkájában a szerkesztőségeknek semmiféle szerepe ne legyen, hanem azokon felül egyéneket szorgalmazunk az összefogásra.” Ezt követően az Erdélyi Fialaok különvéleményt jelentett be a találkozó megrendezésére vonatkozóan (ekkor már nyolc hónapja folytak a tárgyalások), javasolva egy új, háromtagú előkészítő bizottság felállítását, melynek tagjai Tamási Áron elnöklété mellett az Erdélyi Fialaok és

a Hitel megbízottjai legyenek. „Ez a bizottság dolgozzon ki indítványokat az összejövétel jellegére, programjára, helyére, idejére és résztvevőire nézve, indítványai a két szerkesztőség elfogadása után váljanak határozatokká és hajtassanak végre.” Az Erdélyi Fiataloknak ez az elképzelése – teljesen indokoltan – nem talált meghallgatásra; az ifjúsági parlament megrendezése bizonytalan időre elhúzódott volna, és a szellemi munkaközösségből kimaradtak volna a szociális értelmiséget és a magyar munkásságot képviselők csoportjai.

A Vásárhelyi Találkozót 1937. október 2–4. között rendezték meg Marosvásárhelyen; az ott jelenlévő 187 résztvevő teljes egyetértésben vitatta meg az erdélyi magyarság aktuális problémáit. Az Erdélyi Fiatalok nem képviseltette magát sem egyénileg, sem csoportként. De lapjuk 1937. 3. számának hasábjain részletesen beszámoltak a Vásárhelyi Találkozóról, bírálták annak általuk antidemokratikusnak tartott meghívási módszerét (az egyes embereket hívták meg, nem a különböző szervezetek képviselőit) és az előkészítést; kritizálták a találkozón tartott előadásokat és az ifjúsági parlament által hozott határozatokat. Az Erdélyi Fiatalok bírálata – el kell ismerni – néhány kérdésben – helytállóan bizonyult a Vásárhelyi Találkozával kapcsolatban. Fontos, a kisebbségi magyarság életét közvetlenül érintő kérdések nem kerültek napirendre – mint például a magyar történelmi egyházak helyzete és működése; az erdélyi fiatal szellemiség kérdései vagy az erdélyi magyar földművesek problémái.

Felmerül azonban a kérdés, ha a Fiatalok olyan tisztán látta a helyzetet, a megoldandó feladatokat, akkor miért nem kapcsolódott be idejében – az előítéleteket félretéve – egy közös előkészítő munkába; miért csak kritizált, miért nem cselekedett? Jelen esetben az Erdélyi Fiatalok bontotta meg a fiatal magyar intelligencia egységét.

A náluk sokkal konzervatívabbnak tartott Hitel munkatársai mindent megtettek a *népfrontos szellemben megrendezésre kerülő ifjúsági parlament előkészítése, szervezése és zavartalan lebonyolítása érdekében*. Vita Sándor, majd őt felváltva Albrecht Dezső az előkészítő bizottság munkájában is közreműködött. Albrecht Transylván Diéta címmel megjelent tanulmányában (Hitel, 1937. 1.) méltatta a találkozó létrehozásának jelentőségét és felvázolta a megvitásra kerülő kérdéseket.

A munkatársak a Vásárhelyi Találkozón nem mint a Hitel képviselői voltak jelen, hanem mint egyének vettek részt rajta és játszottak mindvégig aktív szerepet. Tamási Aronnak a megnyitón elhangzott köszöntő szavai után, Albrecht Dezső tartotta a bevezető előadást Az erdélyi magyarság társadalmi alkata, erkölcstana, átalakulásának útjai és képe címmel. Vita Sándor Erdély magyar közgazdasági politikájáról beszélt; Kéki Béla két témához szólt hozzá és egy határozati javaslat megszövegezésében segédkezett. Venczel József az összejövetelel jelentős szerepet játszott; több témához érdemben szólt hozzá, mint például Pálffy Antalnak az iskolai nevelésről és az iskolán kívüli népzenevelésről tartott előadásához, vagy Szemplér Ferenc „tudomány, irodalom, színház, zene, művészet” tárgykörét felölelő előadásához. Ezekben a témakörökben a határozati javaslatot szövegező bizottság tagjaként is közreműködött, a tudományok terén kialakítandó gyakorlati kívánságokat valószínűleg ő fogalmazta meg.

A Hitel 1937. 3. számában részletesen ismertette a találkozó programját és eseményeit, valamint teljes terjedelmében közölte a Venczel József és Tamási Áron által megfogalmazott zárónyilatkozatot, a Hitvallást.

Sajnos, a fiatal magyar nemzedék demokratikus parlamentjének határozataiból nem sok vált valóra a gyakorlatban; a Vásárhelyi Találkozót követően az ifjúság egysége ismét széttöredezett. Joggal írhatta a Hitel szemleírója: „A Vásárhelyi Találkozó, mint tényleges munkaközösség, megszűnt abban az ünnepeles pillanatban, amikor tanácskozásait Tamási Áron bezárta. De fennmaradt minden egyes résztvevője számára: mint egyéni felelősség és lelki ismeret parancsa.”

A Vásárhelyi Találkozó jelentősége mégsem vitatható, a háború után felnőtt fiatal nemzedék itt lépett fel először egységesen – „minden hatalmi és érdekbefolyástól függetlenül”, hogy áttekintse és megtárgyalja az erdélyi magyar kisebbség gazdasági, művelődési és kisebbség-politikai problémáit.

A HITEL-VACSORÁK ÉS AZ ERDÉLYI KÖR

A Hitel nem rendelkezett szerkesztőségi helyiséggel – a szerkesztők és a munkatársak a megbeszéléseiket és az összejöveteleiket dr. Szász István baráti házában tartották. Dr. Szász István, a Hitel indulásakor a Central Agency Ltd. magántisztviselőjeként dolgozott Kolozsváron, majd 1940-ben az észak-erdélyi EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) ügyvezetői alelnökségére kapott megbízatást gróf Teleki Bélától, az egyesület elnökétől.

Dr. Szász Istvánék, Kolozsváron az akkori Vulkán utca 11. szám alatti, szép, neogót stílusban épített házban éltek (jelenleg Str. Josif Vulcan 13.), melyet dr. Szász Istvánné Hort Idi tervezett és rendezett be kifinomult ízléssel. Ez a ház lett a Hitel szerkesztőinek és munkatársainak baráti találkozóhelye. A folyóirat szerkesztői sokszor itt találkoztak a délutáni vagy az esti órákban; havonta egyszer pedig a házigazda és felesége látta vendégül vacsorára a Hitel baráti körét. Ezekre az összejövetelekre a szerkesztőkön kívül általában 10 – 15 embert hívtak meg a munkatársak köréből; előfordult, hogy többet, vagy kevesebbet – azt a vacsorák előtt többnyire Albrecht Dezső jelezte a háziasszonynak, hogy hány főre számítsen. A vacsorákon többször megjelentek az erdélyi egyházak vezetői, Márton Áron és Tavaszy Sándor, esetenként az idős Kós Karoly is megtisztelte körüket, mint Albrecht Dezső atyai barátja. A vendégek az alábbi munkatársak és barátok közül kerültek ki: Árvay Árpád, Asztalos Sándor, Atzél Ede, Botár István, Böződi György, Cseh Zoltán, Demeter Béla, Dsida Jenő, Fogarassy Géza, Gyallay Pap Zsigmond, Gyarmathy Árpád, Hegedüs Sándor, Heszke Béla, Juhász István, Kelemen Béla, Kemény János, Kiss Jenő, Mikó Imre, dr. Nagy András, ifj. Nagy Géza, Nagy Miklós, Petrovay Tibor, Gy. Szabó Béla, Szabédi László, Szabó T. Attila, Szervátiusz Jenő, Teleki Ádám, Tonk Emil, Vásárhelyi Z. Emil, Vita

Zsigmond. Vita Sándor visszaemlékezéseiből idézve: „A HITEL-vacsorákon mindig Erdély időszzerű kérdéseiről, a magyarság kisebbségi, politikai helyzetéről, feladatairól, lehetőségeiről és a napi aktualításokról folyt a szó. A Hitel – úgy éreztük – valami újat hozott az erdélyi életbe. Szigorú önkritikával törekedtünk jelenünket, jövőnk szerepünket, lehetőségeinket vizsgálni.” Az élénk beszélgetések általában éjfélig tartottak, de olyan is előfordult egy-egy alkalommal, hogy reggelig együtt maradt a társaság. Az erdélyi magyarság konkrét, sorsdöntő kérdéseiről is tárgyaltak a jelenlevők; részben itt folytak Tamási Áron vezetésével a Vásárhelyi Találkozó előkészületei, azé az erdélyi diétáé, ahol a „jobb- és baloldal egyetlen magyar népi egységbe forrott össze, az új nemzedék pedig itt lépett fel először, mint önálló politikai tényező az erdélyi magyar közéletben.”

1940. augusztus végén, a bécsi döntés után, de még a honvédség bevonulása előtt Teleki Ádám, Tamási Áron, Vita Sándor, Venczel József és Albrecht Dezső egy szűkebb körű Hitel-összejövetelel szerkesztette azt a memorandumot, amelyet 1940. szeptember 9-én nyújtottak át a Kolozsváron tartózkodó gróf Teleki Pál miniszterelnöknek, s amelyben részletesen vázolták az elképzeléseiket az ismét magyar Észak-Erdélyre vonatkozóan. A memorandumban a magyar értelmiség az erdélyi magyar társadalom demokratikus hagyományainak fenntartását kívánta; ezzel kapcsolatos legfontosabb kérésük az volt, hogy létesüljön Erdélyben Magyar Szövetség – a Magyar Népközösség jogutódjaként –, amely összefogná az erdélyi magyar intézményeket; ezzel a szövetséggel Erdély bizonyos *autonómiát* biztosított volna magának *Magyarországon belül* is. Fontos a memorandumnak az a pontja, amely román nemzetiségi intézmények felállítását szorgalmazta, valamint azt, hogy minden középiskolában vezessék be a román nyelv és népismeret tanítását, valamint a vegyes lakosságú vidékekre csak jó román nyelvtudással rendelkező tisztviselőket nevezzenek ki.

Gróf Teleki Pál átvette és azonnal elolvasta a memorandumot, s megtéve rá a megjegyzéseit, hosszan beszélgetett az erdélyi magyar értelmiség jelenlevő tagjaival, a lehetőségekről, a közös jövőről.

Dr. Szász István az alábbi sorokban emlékezett vissza a Hitel-vacsorákra, melyet Vita Sándor őrzött meg és bocsátott a rendelkezésemre: „Ezekben a napokban kötöttem barátságot két fiatal emberrel: Albrecht Dezsővel és Vita Sándorral, akik 1935 – 1936. telén gyakori beszélgetéseink során elmondották, hogy Széchenyi István szellemében nemzetpolitikai lapot óhajtának indítani. Ehhez anyagi alap, munkatársak és az adott pillanatban egy baráti szállás kellene, ahol a lap szerkesztői, munkatársai időnként összegyülekezhetnek gondolatokat cserélni.

Lakásom volt, és a gyakori, havonta egy nagyobb ún. „hivatalos” összejövetelel – amelyet ad hoc számosabb kis összejövetelel követne – házigazdai tisztjére vállalkoztam, ha az ilyenszerű, hosszabb időtartamánál fogva étkezést is igénylő összejövetelel háziasszonyi teendőit a feleségem is vállalja.

– Vállalta.

A Hitel megalakult. Környezetemben az a tévhit terjedt el, mintha tán valami újabb pártformációt óhajtának anyagi és egyéb céljaim előmozdítására alakítani. Ilyesmi eszemben sem volt. Azzal bizonyítottam a rosszindulatú és

már akkor a Hitelt is irigy szemmel néző környezetnek, hogy a lapban, bár számos alkalommal adtak barátaim lehetőséget, egyetlen cikkem sem jelent meg. A „hivatalos összejövetelek”-re – hangsúlyozom – csak a *szerkesztőség* és soha sem én egyénileg hívhattam meg egyes személyeket. E mellett az elv mellett szigorúan kitartottunk.

Nos, ezek a Hitel-összejövetelek voltak azok, amelyeken estéről estére, nemegyszer a késő délutáni óráktól a reggeli órákig tartó – egyes alkalmakkor heves – tanácskozásokon érlelődött a Vásárhelyi Találkozó gondolata is.

Sajnos, az a számomra határtalanul becses vendégkönyv, a cáfolhatatlan dokumentum, amelyet a Hitel ajándékozott nekem, aláírásaival, időt jelző dátumaival, a felszabadulás alkalmával az EMGE pincéjéből eltűnt. Pontos feljegyzésem van, hogy kik jelentek meg (Ez a feljegyzés nem került elő – Z. É.), de hogy ki mikor és hányszor jelent meg, mi volt a tárgysorozat, arra vonatkozólag nincs feljegyzésem. De ma is élnek olyanok, akik szívesen emlékeznek vissza ezekre a – legalább is számomra – lelki felemelkedést jelentő órákra.

1936-tól 1940. szeptember 8-ig 36 „hivatalos” összejövetelet tartottunk, amelyeknek a Vásárhelyi Találkozó előtti szakasza, 1937. október 2-a előtt Tamási Áron vezetése alatt zajlott. A nem hivatalos összejövetelek száma ennek a többszöröse. ... 1941-ben még volt nálam néhány találkozó, de a tagok és érdeklődők száma megnőtt, és a Hitel szerkesztősége a baráti kapcsolatok fenntartása mellett őszinte sajnálatomra megnyitotta az Erdélyi Kör kapuit. Ekkor már az EMGE ügyei rendkívül lekötöttek, de az Erdélyi Kör helyisége bérbevételénél, amit Vita Sándor akkori országgyűlési képviselő hajtott végre, közreműködtem. Albrecht Dezső feleségemet kérte fel, hogy a helyiségek berendezése érdekében iparművészeti hozzáértését ajánlja fel. Ez megtörtént, és elkészült az Erdélyi Kör otthona, amely számos író, tudóst látott vendégül, de a Teleki Béla alapította Erdélyi Pártnak is fő gyülekező helye volt.”

AZ ERDÉLYI KÖR

A Hitel szerkesztői 1940. őszén határozták el, hogy egy Széchenyi elgondolása szerinti kaszinót, klubot létesítsenek, ahol akár naponta is összejöhetnek a tagok, és komoly beszélgetések és tervezgetések folyhatnak az időszerű kérdésekről. Erre a célra, a Fő tér 5. szám alatt, még a fejedelemség idejéből való épületben béreltek egy háromszobás lakást – ablakai a Főtérre, Mátyás király szobrára néztek. A szép, boltíves szobákat Albrecht Dezső és dr. Szász Istvánné rendezte be otthonos, barátságos bútorokkal; a falakat régi metszetek díszítették. Ide, az Erdélyi Kör helyiségeibe költözött be a Hitel szerkesztősége és kiadóhivatala is, ez utóbbit Vidovszky Erzsébet vezette.

Az Erdélyi Kör 1941. tavaszán alakult meg, és már működésének kezdetén a tagság 60-70 tagot számlált. Vita Sándor, aki Teleki Béla és Albrecht Dezső társaságában a Kör vezető egyéniségei közé tartozott, így emlékezik vissza kezdeti elképzeléseikre: „Úgy gondoltuk, hogy itteni összejöveteleinken, vitatkozásainkon lassan kialakíthatunk egy olyan erdélyi vezető réteget, egy olyan

új elitet, amelyben mély felelősségtudat él, és amelyet közös hivatástudata állít népe szolgálatába.”

Általában 1940 után Erdélyben erős pezsgés indult meg a szellemi életben és a művelődés területén; és gazdaságilag is jó kezdeményezések születtek. Így a fiatal nemzedék legtöbb tagja megtalálta az érdeklődésének, műveltségének megfelelő munkaterületet; aki komolyan akart dolgozni, kitűnően elhelyezkedhetett az erdélyi intézményekben – az egyetemen, az Erdélyi Tudományos Intézetben, az EMGE-nél, a kolozsvári Nemzeti Színháznál.

A javuló gazdasági és a fellendülő szellemi élet ellenére, az embereket egyre jobban foglalkoztatta – a háború kimenetelétől függő – jövőendő sor-suk, és emellett a jelen problémái is erősen izgatták őket. Az Erdélyi Körben olyan, mindenkit érintő közéleti kérdésekről beszélgettek, vitatkoztak, mint a nemzetiségi kérdés – tekintettel a dél-erdélyi magyarság nehéz, aggasztó helyzetére – vagy a magyarországi politika jobbratolódása és az egyre egészségtelebb közszellem.

A Hitelt mint folyóiratot és mint mozgalmat – az Erdélyi Kör megalakulása és működése ellenére – visszavetette a politikai helyzet megváltozása, Észak-Erdély visszacsatolása Magyarországhoz. A szerkesztőknek egyéb komoly elfoglaltságaik akadtak: Kéki Béla féléven át Budapesten, a kultuszminisztériumban dolgozott, utána katonai szolgálatot teljesített, Albrecht Dezsőt és Vita Sándort képviselőnek hívták be a magyar parlamentbe, Venczel József az Erdélyi Tudományos Intézetben tevékenykedett. A lapot sebtiben szerkesztették, a Hitel 1940-es és 1941-es csonka évfolyamát összevontan jelentették meg. Több magyarországi szerző is helyet kapott a lapban, ennek és a napi politikai eseményeknek hatására a lap némileg jobbra tolódott. A folyóirat „élete” 1942 közepétől rendeződött, mikor Kéki Béla „végleg” hazatért Kolozsvárra, és átvette a lap szerkesztését. A Hitel 1942-től havonta jelent meg, és egész Magyarországon terjesztették, kapható volt a hírlapárusoknál is. Több Magyarországról Kolozsvárra került egyetemi tanár lett a Hitel munkatársa, és bár kitűnően képzett, igen tehetséges emberek voltak, akik később a magyar tudományos élet kiválóságai közé emelkedtek, de kevésbé éltek benne az erdélyi közéletben és nem érzékelték eléggé annak sajátos problémáit. Talán ennek tulajdonítható, hogy az ezt követő évfolyamokban, a Hitelben a tanulmányok többsége nem a társadalomvizsgálattal foglalkozott, hanem a történelmi tanulmányok kerültek előtérbe. A havonta megjelenő Hitel munkatársai ezekben az években: Böződi György, Deér József, Entz Géza, Gáldi László, Domokos Sámuel, Juhász István, Kniezsa István, Makkai László, Mályusz Elemér, Pukánszky Béla, Szabó T. Attila, Tamás Lajos, I. Tóth Zoltán.

1943. télutóján a Hitel szerkesztői és munkatársai megvitatták a folyóirat ügyét, és arra a megállapításra jutottak, hogy a bécsi döntést megelőzően több odaadással szerkesztették a Hitelt.

Szükségesnek érezték, hogy *vitaesteket* rendezzenek az Erdélyi Körben; rövid bevezető előadásokat tartva a különböző témakörökben, amelyhez mindenki hozzászólhat.

Az első előadást *Vita Sándor* tartotta az utóbbi száz év magyar külpolitikájáról, és ebben különösen Andrásynak Magyarország balkáni szomszédai-val való megegyezési szándékát, Kossuthnak a románokkal való tárgyalá-

sait, majd konföderációs elgondolásait hangsúlyozta ki; az autonóm Erdély gondolatát is érintve. 1944. április első napjaiban az Erdélyi Körben *Albrecht Dezső* tartott rövid bevezetőt a nemzetiségi kérdéstről, reálisan és objektíven taglalva a felmerülő problémákat, rámutatva a magyarság által elkövetett hibákra. Albrecht előadását komoly vita követte; a résztvevők tisztában voltak a románságban élő erős önállósulási törekvésekkel, melyeket nem fognak föladni a magyarság álmaiért.

Április vége felé szűkebb körű, erősen kritikus hangvételű beszélgetés folyt a Körben: az erdélyi értelmiség csaknem teljesen felhagyott a társadalomkutatóval és óvatosak a társadalom bírálatában is; hiányzik az első évek szellemi nyugtalansága és aktivitása.

Május legelején dr. *Tavaszy Sándor* beszélt „Erdély változásáról”. Erdély lassan feladja a kisebbségi életben kialakult életformáját; egyre jobban eltávolodik a hagyományos erdélyi puritanizmustól és eticizmustól; lazul a közösségi tudat és az egyéni felelősségérzet. Az anyaországból Erdélybe került tisztviselők és még jobban a katonák, korszerűtlen, egészségtelen gondolkozásmódot tesznek lassan uralkodóvá, hangzott Tavaszgy aggódó bírálat. Néhány nap múlva, az Erdélyi Kör vendégeként *Kodály Zoltán* arról érdeklődött, hogy a bécsi döntést követően milyen a viszony a nép és az értelmiség között Erdélyben, nem halványultak-e el a régi, értékes hagyományok? Nem lehetett tagadni, hogy a helyzet ebből a szempontból rosszabb, mint a kisebbségi életben volt.

Az Erdélyi Kör 1944. júniusában tartotta meg választmányi gyűlését; a Kör titkárává az újra Kolozsváron élő Makkai Lászlót választották meg, választmányi tagok lettek – többek között – Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József és Juhász István. A választmányi gyűlésen az Erdélyi Kör eddigi munkáját vitatták meg a jelenlevők – úgy látták, hogy a Kör élete nem elég mozgalmas, és hogy egykor, Szász Istvánék baráti házában szellemileg erősebbnek érezte magát a Hitel és baráti köre, jobban összetartottak, és mély felelősségérzet élt bennük Erdély jövőjéről.

1940 óta a felelősség az államé, azt hogy mindnyájan felelősek az erdélyi társadalomért és a jövőért, valamint hogy fel kell készíteni a társadalmat az elkövetkező változásokra – kevésbé érezték. A választmányi tagok vállalták, hogy megtesznek mindent, hogy felébresszék ismét az érdeklődést.

Az Erdélyi Körben ezután több alkalommal beszélgettek, vitakoztak a háború utáni Magyarország kérdéseiről, Erdély sorsáról. Egy alkalommal Vita Sándor vezette be a vitát: „Mi az állam és mi a társadalom feladata? Minek kell megváltoznia és hogyan?” A vitában Teleki Géza, Albrecht Dezső és Demeter Béla fejtette ki elképzeléseit. Dr. *Bónis György* jogász az alkotmány fejlesztéséről és a nemzetiségi kérdés megoldásáról tartott előadást a Körben; a területi és a testületi megoldást emelte ki. Mikó Imre hozzászólásában rámutatott, hogy Magyarország számára a dunai konföderáció volna a járható út.

Az érdeklődés az Erdélyi Körben tartott viták iránt az utolsó hónapokban nagyon megnőtt. Az emberek nyugtalankodtak – nem lehetett tudni, hogy mi lesz Magyarország és Erdély sorsa egy vesztes háború esetén; a győztes nagyhatalmak hogyan rendezik el Erdély hovatartozását, hogy annak a magyar

és a román nép is egyaránt gazdája legyen. Élénk vita alakult ki Erdély és az anyaország kapcsolatáról, illetve Erdély esetleges autonómiájáról.

Az Erdélyi Kör következő előadássorozatán a *magyar válság kérdése* került napirendre. A háború a fennálló válságot csak akuttabbá tette, de az okok a régebbi időkre nyúlnak vissza. Mi az, ami a magyarság történelméből és földrajzi helyzetéből következik? A kérdésről Makkai László, Teleki Géza, Albrecht Dezső, László Dezső, Juhász István beszélt, különböző szempontok alapján világítva meg a problémát. Vita Sándort idézve „mindnyájan láttuk, hogy válságban él a magyarság; a magyar társadalom anakronisztikus állapotban él és gondolkodik.” *Venczel József* a válsággal kapcsolatban a következő megoldásra váró feladatokat fejtegette: tisztázni kell a magyarság hivatását, és az államot ennek a hivatásnak a szolgálatába kell állítani. Tisztázni kell a kultúra összefüggését a népiséggel, és azt, hogy a magyar nép ne csak hordozója, hanem hasznélvezője is legyen ennek a kultúrának. *Teleki Géza* véleménye szerint, az állam és a nemzet között súlyos ellentét áll fenn, a kormány nem a nemzet akarata és kívánsága szerint működik.

A Kör egy összefüggésén *Teleki Géza* Európáról tartott előadást, melyben rámutatott, hogy Európa nemcsak földrajzi értelemben létezik; ez a földrész a világgazdaságot is nagymértékben befolyásolja és irányítja, egyben kulturális és vallási centrum. Magyarország Európában geopolitikailag központi helyet foglal el – Európának e sok nemzet által lakott területén maga is soknemzetiségű állam. A magyarságnak meg kell ismernie az itt élő népek érdekeit, meg kell kedveltetnie magát, valamint olyan politikai koncepciót kell kialakítania, amely Magyarország és Európa számára is elfogadható. *Teleki Géza* fejtegetését sok értékes hozzászólás egészítette ki – beszélt a kérdésről Demeter Béla, Nagy Géza, Venczel József, Juhász István, László Dezső és Vita Sándor.

Az Erdélyi Kör kisebb-nagyobb összefüggéseiben Magyarország és Erdély sok fontos politikai, társadalmi, nemzetiségi, művelődési és erkölcsi kérdését tárgyalták meg a résztvevők, sok mindent reálisan mértek föl – de a problémák megoldására nem volt módjuk. A háborús helyzet egyre rosszabb lett, és az Erdélyi Körben rendezett beszélgetések és viták hamarosan abbamaradtak. De az 1944. szeptemberében megalakított Erdélyi Magyar Tanács még itt tartotta első megbeszélését a háborúból való mielőbbi kilépésről, és Erdély vezető értelmiségei itt írták alá a fegyverszünet ügyében Horthyhoz intézett memorandumukat.

Az Erdélyi Kör előbb a Hitel társaságának közéleti fórumaként működött, később a haladó gondolkodású erdélyi értelmiség történelmi jelentőségű tárgyalásainak színhelye lett egészen a szovjet hadsereg Kolozsvárra való bevonulásáig.

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

Erdélynek változása ... ismét, immár hányadszor a történelem folyamán?! „Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsilvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ” az új változást követően is „feltámadt és van...”

Hogyan próbált meg talpra állni az erdélyi magyarság a hatalomváltozást követően, a megváltozott közjogi helyzetben; Románia keretén belül – kisebbségként? Milyen úton indult el, és merre haladt a megmaradás érdekében?

Az erdélyi magyarság minden, lehetségesnek gondolt utat kipróbálta. De politikai törekvései nem vezettek eredményre, a transzilvánizmus szép eszméje a gyakorlatban utópiának bizonyult; s a harmadik út, a cselekvés akkor lett volna igazán eredményes, ha az annyira óhajtott magyar egység létezik.

Az erdélyi magyar egység sem politikai, sem gazdasági szempontból az adott történelmi helyzetben és keretek között nem jöhetett létre; a társadalom politikai és gazdasági alapviszonyait a kisebbségben élő magyarságnak nem állt módjában befolyásolni. De a szellemi egység megteremtése, a belső erők összefogásával, a megmaradás érdekében reális lehetőségnek, járható útnak bizonyult, főleg ha a kisebbségi értelmiség következetes a „magunk revíziójában”; önmaguk vizsgálatában, a múlt kritikai fölmérésében, a magyar kultúra egyetemessé tételében, a szellemiség hivatásként való értelmezésében.

Ezt a feladatot vállalta fel a Hítel szellemi mozgalma s mellette gyakorlati programként a társadalomkutatást. Folyóiratuk hasábjain a szellemi terület teljes átfogására törekedtek. A kisebbségpolitikai és hungarológiai tanulmányok mellett domináns szerep jutott a konkrét tényfeltáró szociológiának, a társadalomstatistika legfontosabb területeinek (népmozgalom, táplálkozás, szövetkezeti és a népegészségügy stb. ...) Ugyanakkor helyet kaptak a kisebbségi magyar gazdaságpolitika, agrárpolitika, művelődéspolitikai kérdései is.

Az 1940-ben bekövetkezett új Metamorphosis Transylvaniae a mozgalom munkájában és a folyóirat tartalmában is változást hozott. A társadalomkutatás eredményeit bemutató tanulmányok elmaradtak, előtérbe került a történelem — Erdély és népeinek története —, különös tekintettel egymással való kapcsolatukra, viszonyukra; nagy elméleti tanulmányok jelentek meg a román nép történetéről is. Ugyanakkor sajnálatos módon a lap ettől kezdve nem volt mentes a napi politikától, több magyarországi politikus is publikált a folyóiratban. Itt említjük meg, hogy a Hítel-kör nem tekinthető minden szempontból azonos elméleti-politikai nézeteket valló, egymással mindenben egyetértő értelmiségiek homogén csoportjának; a lap tartalmában is észrevehető az ideológiai-politikai megosztottság. Így, a Hítel konkrét szociográfiai, statisztikai vizsgálódásai eredményeiben és következtetéseiben nemegyszer ellentmondanak az elméleti téziseknek és a politikai háttérnek. Ez a kettősség volt a jellemző a Hítel köré felsorakozott értelmiségiek munkásságában; egyesek konkrét tájékozódása és mások elméleti indokai nem mindig fedték egymást.

A Hítel, minden ellentmondásossága ellenére, a két háború közötti Erdély legolvasottabb, igen színvonalas társadalomtudományi folyóirata volt. Lapjain az erdélyi magyarság egész életének keresztmetszete megtalálható, ezért hasznos megismerni a nem is oly késői utódoknak.

A HITEL SZERKESZTŐINEK ÉLETRAJZA

ALBRECHT DEZSŐ (1908–1976)

Albrecht Dezső 1908. február 26-án született Bánffyhunyon. Apja, dr. Albrecht Lajos Kalotaszegen jól ismert, neves bánffyhunyadi ügyvéd, aki előbb a Kós Károly által 1921-ben alapított Magyar Néppárt elnöke, majd a Magyar Szövetség alelnöke volt.

Albrecht Dezső tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban és az I. Ferdinánd Tudományegyetem jogi fakultásán végezte. Egyetemi évei alatt részt vett a főiskolás mozgalmakban; különösen a magyar egyetemi egyesületért folytatott küzdelemben tevékenykedett. Erősen politikai érdeklődésű és ambiciózus, dzsentri beállítottságú ember, aki már egyetemi hallgató korában gyakran szerepelt cikkeivel a Magyar Kisebbség c. nemzetpolitikai szemlében.

A doktorátus megszerzése után ügyvéd lett szülővárosában, és lévén kisebb birtoka is, igen jó anyagi háttérrel rendelkezett.

Albrecht 1936-tól 1944-ig a Hitel felelős szerkesztője és kiadója – a lap szerkesztői között ő volt az egyetlen vagyonos ember, aki anyagilag biztosítani tudta a folyóirat rendszeres megjelenését. A Hitelben publikált cikkei és tanulmányai, politikai megnyilatkozásai miatt gyakran érték támadások a lapot, komoly gondot okozva ezzel a társszerkesztőknek.

Politikai nézeteit tekintve Albrecht a reformkonzervatizmus hívei közé sorolható. Politikai pályáján elindulva, kapcsolatba lépett az Országos Magyar Párttal (az 1920-as évek végén az OMP megbízásából diáklapot próbált alapítani), de később egyre kevésbé helyezte, sőt gyakran bírálta is a párt munkáját.

Albrechtnek az volt a határozott álláspontja, hogy azok a nagyhatalmak, amelyek a trianoni szerződéssel kisebbségi sorsra ítélték a kétmillió erdélyi magyarságot, semmit sem tesznek védelme érdekében; az erdélyi magyarságnak egyetlen támogatója a budapesti magyar kormány. Ebből következik, hogy e kormány bel- és külpolitikai irányvonala mértékadó az erdélyi magyar kisebbség számára. Az erdélyi magyarság ügyét az európai politikai élet súlyos és érzékeny problémájának tartotta, és megoldására két lehetőséget látott: az egyik az országhatár revíziója volt, a másik pedig olyan konstruktív kapcsolat kiépítése Románia és Magyarország között, amely elvezet a két érdekelt kormány között a magyar kisebbség jogait garantáló szerződés megkötéséhez. Ez utóbbi alternatíva esélyeit azonban jóformán semmissé tette a két kormány és főleg sajtójuk ellentéteket szító magatartása.

Sajnos személye és politikai nézetei negatív irányban befolyásolták a Hitel és az Erdélyi Fiatalok kapcsolatát, és közrejátszottak abban, hogy a két ifjúsági csoport és mozgalom nem tudott egymással konszenzusra jutni. Az Erdélyi Fiatalok vezetői – főként Jancsó Béla – attól tartottak, hogy Albrecht magához akarja ragadni az értelmiségi pályára készülő ifjúság irányítását; az 1936-ban induló Hitelt az Erdélyi Fiatalok eleve ifjúsági ellenlapként kezelték.

Albrecht 1937-ben tagja lett a Vásárhelyi Találkozó előkészítő bizottságának, és a Találkozón ő tartotta a bevezető előadást. 1938-ban a kalotaszegi

református egyházmegye gondnokává választották. 1939 és 1940 között a Bánffy Miklós vezetése alatt működő Magyar Népközösség társadalmi szakosztályának titkáráként dolgozott. 1940-tól 1944 őszéig behívott országgyűlési képviselő a magyar parlamentben, és 1941. tavaszán az Erdélyi Párt ügyvezető alelnökévé választották. Ekkor ért el pályája csúcsára. Magyarországi politikuskokkal fenntartott kapcsolatainak tulajdonítható, hogy a Hitelben olyan szerzőknek is helyet adott, akiknek a cikkei 1941-42-ben átmenetileg a lap jobbratulódását idézték elő.

A háború utolsó éveiben a nemzetféltség aggodalma kerítette hatalmába. Ezért kezdte bírálni az ország akkori uralkodó osztályát, mert „nem mert magyar lenni abban, hogy megérezze ennek a népnek ösztönös vágyakozását egy szabadabb, nemesebb, igazságosabb és testvéribb élet után.” Ugyanakkor erős bizalmatlansággal figyelte azok tevékenységét, akik más oldalon — a munkásosztály képviselőiként — más eszközökkel, de az erdélyi magyarságnak ugyanazokért az elemi emberi jogaiért küzdöttek, mint ő.

Az 1944. augusztus 29-én megalakult Lakatos-kormányban a belügyminisztérium egyik államtitkári állását kínálták föl neki. Ezt nem fogadta el, és Mester Miklóst ajánlotta maga helyett. 1944. szeptemberének vége táján — mindenét hátrahagyva — menekülésszerűen távozott Bánffyhunyadról Budapestre. Rövid ideig még részt vett az országgyűlés munkájában, de Sopronba nem követte a képviselőházat. Ekkor katonai behívót kapott. Tudomást sem véve róla, illegálitásban vonult, barátainál élt Budapesten. A háború után vidéken fakitermelési vállalkozásba fogott.

1947-ben a román hatóságok kikérték, mint „háborús bűnöst”; ugyanazon a listán szerepelt, mint Teleki Géza egyetemi tanár, aki az akkori magyar kormány közoktatásügyi minisztere volt. Albrecht Dezső tudomást szerezve az ellene kiadott letartóztatási parancsról, azonnal elhagyta Magyarországot, és Franciaországba emigrált. Párizsban telepedett le, és eleinte kertészként dolgozott egy roma származású francia színésznőnél, s közben igyekezett tökéletesíteni francia nyelvtudását. Az 1951–53-as müncheni időszakot kivéve Franciaországban élt s előbb a francia rádió magyar adásának, majd a Szabad Európa Rádióknak dolgozott. 1956-tól ez utóbbi intézmény ösztöndíjprogramjának vezetője, később — annak megszűnéséig, 1966-ig — az általános ösztöndíjprogram adminisztrátora volt. Elsősorban az ő érdeme, hogy ezeket a segélyeket, ösztöndíjakat, a pénzadó szerv soha semmilyen politikai (vagy más) feltételhez nem kötötte, s a segélynek egy részét, ha ez úgy látszott jónak, a segélyezettek nevének megjelölése nélkül lehetett kiosztani.

Albrecht Dezső életútját két nyomasztó külső tényező határozta meg: a két világháború között a kisebbségi sors Erdélyben, majd a második világháború után az a tény, hogy idegenbe kényszerült. Mindkettőt nehezen, de tartással és önérzetesen viselte egészen 1976-ban bekövetkezett haláláig.

A párizsi Magyar Műhely így búcsúztatta: „Nem kallódott el élete. Szerencsésebb körülmények között talán többet, egyértelműbbet, gyakorlatilag hasznosabbat alkothatt volna. Az eredmény így sem kevés: szélsőségek és megalkuvások között hanyódó korunkban sajátosan egyéni, sémákhoz nem alkalmazkodó élete, erényeivel és hibáival együtt egy elgondolkoztató magatartás példája.”

KÉKI BÉLA (1907–)

Kéki Béla 1907. december 30-án született Petrozsényben. Eredeti neve Kekel (helyes kiejtése Kekl, de ehelyett általában Kekkelnek ejtették). Írói nevét 1935. január 1-től kezdve használja; a magyar belügyminisztérium 1940. december 31-én kelt engedélyével hivatalosan is a Kéki nevet vette fel.

Középiskolai tanulmányait a petrozsényi, a gyulafehérvári és a marosvásárhelyi római katolikus gimnáziumban végezte. 1926. júniusában érettségizett Marosvásárhelyt.

Emellett tizenegy éven át (1915–1926) tanult zongorázni és hét évig (1919–1926) hegedülni. A marosvásárhelyi városi zeneiskolában elméleti képzésben is részesült (összhangzattan). 1927 és 1929 között Kolozsvárt a Szent Mihály-templom karnagyától orgonajátékot és formatani elemzést tanult. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán kezdte, magyar–francia–román szakos hallgatóként. A Magyarországon szerzett tanári diplomák romániai honosításának időközben bevezetett tilalma miatt, 1927. őszén beiratkozott a kolozsvári Ferdinánd Tudományegyetemre, ugyanazokat a tárgyakat tanulva, mint Budapesten. A román egyetemen 1927 és 1930 között hat félévet hallgatott, majd 1930. őszén szakváltotást jelentetett be, mivel a csíkszeredai tanítóképzőbe állást helyeztek kilátásba számára, ha magyar–pedagógia szakon szerez diplomát. A bölcsészkar dékáni hivatala csak két félévet számított be, ezért újabb hat félévet kellett hallgatnia magyar-pedagógia–esztétika szakosként.

1929. őszén a kolozsvári román egyetem magyar hallgatói előtt megnyitották a piarista gimnázium földszintjén működő Lyceum Könyvtárat, ahol megtalálható volt valamennyi Magyarországon kiadott szakkönyv és folyóirat. György Lajos, a könyvtár igazgatója (irodalomtörténész, bibliográfus, szerkesztő) 1929. december 1-én Kéki Bélát, mint harmadéves egyetemi hallgatót, bevonta a könyvtári munkába. Teendői közé azonban nemcsak a szokásos könyvtári feladatok tartoztak, hanem György Lajos – felismerve Kéki kitűnő képességeit – már 1929 végén bevonta az Erdélyi Irodalmi Szemle utolsó évfolyamának szerkesztésébe. 1930-tól a meginduló Erdélyi Múzeum új folyamának technikai és részben olvasószerkesztőjeként dolgozott. 1932-től a György Lajos és Márton Áron szerkesztésében megjelenő Erdélyi Iskola című neveléstudományi folyóirat szerkesztésében is részt vett.

1933. november 1-én bevonult egy évre a román hadseregbe; évfolyamát 1934. december közepén szerelték le.

Visszatérve Kolozsvárra, átmenetileg újra elfoglalta helyét a könyvtárban, de az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Iskola szerkesztésében való részvételtől mentesítve, rábízta az Erdélyi Tudósító című katolikus havi folyóirat betegség miatt távol levő szerkesztőjének helyettesítését. Kéki Béla hat hónapon keresztül igyekezett a hitbuzgalmi közlőnyt élénk szellemű kulturális szemlévé formálni. Ennek köszönhető, hogy 1935. nyarán hallgatója lehetett az Esztergomi Nyári Egyetemnek.

Szerkesztői munkájával hívhatta fel magára Reményik Sándornak, a Pásztortűz főszerkesztőjének figyelmét, aki 1936. február 6-án meghívta Kékít lapjához. Ő az állást elfogadva, társszerkesztői minőségben azonnal munkához

látott. Ettől kezdve nagy önállóságot élvezve, öt éven át szerkesztette a Pásztortűzet. Szintén 1936. februárjában került ki a nyomdából az ún. „második” Hitel első száma. Ennek újjászervezéséből és szerkesztéséből – három társa mellett – ugyancsak kivette a részét. Közben, már az 1930-as évek elejétől publikált az Erdélyi Helikonban, a Keleti Újságban és a nagyváradi Erdélyi Lapokban. 1937. októberében tevékeny résztvevője volt a Vásárhelyi Találkozóknak (két hozzászólás és egy határozati javaslat szövegezésében való közreműködés fűződik a nevéhez).

A Pásztortűznek a budapesti Új időkre emlékeztető külső formáját és családi lap jellegét túlhaladottnak találta, 1938-tól a lapot oktáv alakú, bőven illusztrált magazinná szervezte át. 1938-ban átvette a Keleti Újság zenei rovatának a vezetését is, de erről egy év múltán lemondott. Bánffy Miklós ugyanis, mint a Romániai Magyar Népközösség elnöke, 1939. augusztus 2-án e politikai szervezet kulturális szakosztályának titkárává nevezte ki. A két folyóirat szerkesztésében való részvétel mellett ezt a munkakört is ellátta, egészen a második bécsi döntésig.

A magyar hadseregnek Észak-Erdélybe való bevonulása után Kéki Bélát 1940. október 1-jével az Egyetemi Könyvtár munkatársává nevezték ki – itt pár hét múltán a titkári posztra került.

Közben Budapesten a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban létrehozták az erdélyi ügyosztályt, és a három erdélyi püspöktől egy-egy munkatárs kijelölését kérték az ügyosztály részére. Márton Áron gyulafehérvári püspök kívánságának eleget téve, katolikus részről Kéki Bélát rendelték be. A három erdélyi beilleszkedése a minisztérium légkörébe nem volt nehézségektől mentes; négy hónap múltán kérték is visszahelyezésüket Kolozsvárra – eredménytelenül. Ellenben a hatodik hónap végén mindhármukat behívták katonai szolgálatra, tiszti átképző tanfolyamra. Ketten újabb beadvánnyal elérték, hogy a tanfolyam befejezése után visszatérhettek eredeti munkahelyükre. Kéki Béla 1941. november 6-án jelentkezett a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban, ahol visszakapta titkári állását, és az Ellenzék című déli lap zenekritikusának szerződött. A Hitelt 1942-től átszervezték havi folyóirattá, és társai a szerkesztést Kéki Bélára bízták. Ám alig kezdett munkához, 1942 februárjában újból behívták katonai szolgálatra. Ezúttal rejtjelfejtő tanfolyamra vezényelték Budapestre, és csak 1942. májusában tért vissza Kolozsvárra. Az Egyetemi Könyvtárban átvette a folyóiratosztály vezetését, szerkesztette a Hitel havonta megjelenő négyíves számait, és az Ellenzék vezetőinek kérésére kritikai tevékenységét a prózai bemutatókra is kiterjesztette. 1941. november 6-tól 1944. júniusáig mintegy nyolcvan színi- és zenekritikát írt az Ellenzék számára. A román fegyverszünet másnapján megkapta behívóját a 101. rádiófelderítő zászlóaljhoz. Ennek az egységnek a személyi állománya 1945. február 8-án hagyta el az országot, és 1945. május 4-én Mettmachban, az osztrák-német határ közelében került az amerikai hadsereg fogságába. Onnan 1945. december 29-én tért haza, s bár drága árat fizetett érte (család és otthon elvesztése), Budapesten maradt.

Igazolásának megtörténte után 1946. március 22-én kapta meg beosztását az Országos Széchényi Könyvtárban. A könyvfeldolgozó osztályon katalógizálónként foglalkoztatták, és közben igyekezett elmélyülni a könyvtári szakiro-

dalomban. Véget akart vetni erői szétforgácsolásának, és boldogulását ettől kezdve egyedül a könyvtárosi pályán kereste.

Az egyetemi könyvtárosképzés 1949. februárjában indult meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán. A tanszék vezetője, Varjas Béla őt is meghívta az előadók közé; a nyomtatott könyv történetét adta elő Gutenbergtől a 19. század végéig. 1949. május 10-én, Tolnai Gábor javaslatára a Magyar Nemzeti Múzeum Elnöki Tanácsa megbízta Kéki Bélát az Országos Széchényi Könyvtár főigazgató-helyettesi teendőinek ellátására. A minisztériumtól a kinevezést erre a posztra 1950. március 14-én kapta meg. Kezdeményezésére nyitották meg a Széchényi Könyvtárban a folyóiratolvasó-termet, vezették be a kardexet, a kettős kötelempéldányt és hajtották végre a raktározás átszervezését.

Kéki Bélát 1952. június elsején áthelyezték a Budapesti Műszaki Egyetem központi könyvtárába osztályvezetői minőségben, és meghívást kapott a bölcsészkar könyvtáros tanszékén az írás-, könyv- és könyvtártörténet előadására. 1952 és 1955 között a budapesti pedagógiai főiskolán is tanította ezt a három tárgyat. 1956. szeptember 1-jén újabb személycsere következett be az ELTE bölcsészkarának könyvtárosi tanszékén, ekkor Kéki Béla kivált a tanszék előadói közül. 1956. szeptember 8-án megalakult a Magyar Könyvtárosok Szabó Ervin Köre, s ennek titkára, majd főtitkára lett 1961. március 24-én történt lemondásáig. De ezt követően, még tizenöt éven át – ismételtén újraválasztva – a választmány, illetve az elnökség tagja maradt. 1954-ben került be a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat előadói közé. Az írás-, könyv- és könyvtártörténet tárgyköréből 25 éven át tartott előadásokat, a legtöbbet Budapesten, de igen sokat vidéken is.

1957. december 1-én a Budapesti Műszaki Egyetem rektorának döntése nyomán a Központi Könyvtár igazgatóhelyettese lett. Már korábban, 1953. január 1-én szabadpolcra helyeztette ki az ismeretterjesztő és szépirodalmi könyvanyagot, azonkívül igen nagy része volt abban, hogy a Műszaki Egyetem könyvtára – elsőként a hazai könyvtárak közül – 1960-ban xerox-gépet állított munkába, és megépített egy elektromos meghajtású tömör raktárat. Kéki Béla 1968. december 31-én ment nyugdíjba.

Azóta számos cikk és tanulmány közlése után megírta írástörténeti munkáját. E könyve 1971 és 1984 között öt kiadást ért meg, két magyart (1971, 1975), két németet (1976, 1978) és egy cseh nyelvűt (1984).

Kéki Béla a két világháború között az erdélyi magyarság szellemi életének egyik igen tevékeny, jeles személyisége volt. 1935 és 1944 között Erdélyben a zenekritikusok közül talán ő tette a legtöbbet Bartók és Kodály művészetének elismertetéséért. Széles látóköre, nagy műveltsége, élénk szelleme és kiváló szervezőkészsége tette őt különösképp alkalmassá a szerkesztői munkára. A Hítel és a Pásztortűz szerkesztésében kifejtett sikeres munkája sokban hozzájárult ahhoz, hogy ezek a lapok hűen tükrözzék az erdélyi magyar szellemiség színvonalát.

MAKKAI LÁSZLÓ (1914–1989)

Makkai László 1914-ben született Kolozsváron. Apja, Makkai Sándor, Erdély szellemi életének kiemelkedő személyisége, református püspök és író, aki a *Magunk* revíziója c. művében elsőként sürgette a kisebbségi magyarság etikai megújulását, valamint lelki egységének és önszerveződésének fontosságát.

Makkai László középiskolai tanulmányait a kolozsvári Református Kollégiumban végezte, majd érettségi után beiratkozott az I. Ferdinánd Tudományegyetem történelem, művészettörténet, magyar nyelv- és irodalom szakára, amelyet 1935-ben fejezett be.

Makkai már diákként tevékenyen részt vett Erdély irodalmi és szellemi életében; 1934-ben Németh László és a Tanu címmel komoly tanulmánya jelent meg az Erdélyi Helikonban, elsőként értékelve Erdélyben Németh Lászlót. Később az Erdélyi Helikon folyóiratszemle rovatának munkatársaként dolgozott, valamint színházi és sporttudósítóként tevékenykedett az *Ellenzék* című politikai, közgazdasági és társadalmi napilapnál. Mint műfordító is korán bemutatkozott – színházi darabokat fordított románról magyarra; többek között Lucian Blaga: *Gyermekkeresztesek* című darabját, melyet játszottak is Kolozsváron a Magyar Színházban.

Makkai László első igazán komoly szellemi vállalkozása a „kis” *Hitel* c. félhavi szemle megindítása volt, amely a legfiatalabb nemzedék sajtóorgánumaként 1935. januárjában látott napvilágot. A „kis” *Hitel* hat szám után éppen azért szűnt meg, mert Makkai Sándor 1935-ben egészségi állapotára hivatkozva lemondott Erdélyben betöltött református püspöki állásáról, és családjával együtt Debrecenben telepedett le. Fia, Makkai László, szintén Magyarországra költözött, és így a frissen megindított lap – egy időre gazdátlanul maradt.

Makkai László Magyarországra kerülve nem szakította meg a kapcsolatot Erdellyel, sőt fiatal történészként az elkövetkező években szinte kizárólag Erdély történetét kutatta. Összefoglaló műve – *Erdély története* címmel – 1944-ben jelent meg magyarul, 1946-ban franciául.

Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után, 1940-ben Makkai László hazatért Erdélybe, és mint az Erdélyi Tudományos Intézet munkatársa bekapcsolódott az ott megújuló szellemi és tudományos életbe.

Tevékenyen részt vállalt a „második” *Hitel* munkájában és szerkesztésében, komoly tanulmányokat publikált a folyóiratban Erdély történelméről, az Erdélyben együtt élő népekről és egymással való kapcsolataikról. A *Hitel* közéleti, szellemi klubjának, az Erdélyi Körnek meghatározó személyiségeként előadásokat tartott, vitaesteket szervezett a magyarság legfontosabb aktuális társadalmi-politikai problémáiról.

A második világháború után ismét Magyarországra került, ahol előbb a Kelet-Európai Tudományos Intézetnek, majd 1949 óta a Magyar Tudományos

(Az életrajz Pach Zsigmond Pál előadásának felhasználásával készült; eredetileg Makkai László akadémiai székfoglalóján hangzott el.)

Akadémia Történettudományi Intézetének tagjaként nagy aktivitással kapcsolódott be az intézeti munkába, a kollektív vállalkozásokban való részvételével csakúgy, mint egyéni monográfiák és forráskiadványok közrebocsátásával. Érdeklődése hamarosan az egyháztörténet és a vallástörténet felé fordult — kutató munkája már az ötvenes években a magyar puritanizmus angol kapcsolatainak, a puritán vallási mozgalom társadalmi-politikai indítékainak, illetve a magyar mezővárosok antifeudális küzdelmei vallási ideológiájának elemzésére irányult. Közben megválasztották a debreceni református teológiai akadémia professzorának; nevelő-tanító munkájában így közvetlenül hasznosíthatta fent említett elméleti kutatásait.

Makkai történetészprofiljának jellemző vonásaként meg kell említenünk gazdaságtörténeti kutatásait, aminek előterében a gazdasági fejlődés és a paraszmozgalmak történeti összefüggései állottak. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratait közreadó alapvető forráskiadványa, Császár Péter parasztfelkeléséről, a paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés viszonyáról és más agrártörténeti kérdésekről írt tanulmányai nemcsak új ismeretanyaggal, hanem új elméleti megközelítésekkel is gyarapították történetírásunkat. Makkai László egyike lett a Magyarország története című egyetemi tankönyv XVI—XVIII. századi kötete szerzőinek, és elkészítette az idegen nyelvű magyar történet megfelelő részeit is.

A fent részletezett kutatásai vezették el Makkai Lászlót a termelés technikai oldalának vizsgálatához. Különösen a középkori technika vonta magára a figyelmét. A történettudomány doktora címet is a középkori technika kialakulásával foglalkozó értekezésével nyerte le 1970-ben, de azóta is több technikatörténeti tanulmányt tett közzé, a termelőerők fejlődésének, az anyagi és a szellemi kultúra kölcsönhatásának számos kérdéséről. Makkai László a technikatörténet mellett tovább dolgozott magyar és egyetemes, középkori és újkori témáin. Megírta németül a X—XIII. század magyar agrártörténetének, illetve XVI—XVII. századi gazdaság- és társadalomfejlődésünk fő vonásainak áttekintő összehasonlítását.

Tudományos munkásságának sokrétűségét bizonyítja, hogy foglalkozott a kelet-európai feudalizmus ún. eredeti jellegzetességeivel, később az európai feudalizmus általános és speciális vonásaival.

Kiemelkedő tevékenységet fejtett ki Bethlen Gábor életének és korának kutatásában, a korszak modern értékelésének kialakításában, és a Bethlen-évfordulóval kapcsolatos kiadványok megjelentetésében. Makkai László írta a Magyarország története tíz kötetben című sorozat harmadik kötete XVII. századi fejezetének jelentős részét is.

Az utóbbi évek jelentős munkája az Erdély története c. háromkötetes mű középkorral foglalkozó fejezeteinek megírása. 1989-ben pedig ismét megjelent — 40 év elteltével — a Magyar-román közös múlt című átfogó, elemző munkája.

Makkai László sokrétű és gazdag tudományos munkásságának fontos, kiemelkedő részét alkotja Erdély történetének objektív, minden elfogultságtól mentes feltárása, feldolgozása. Makkai László régen nem él Erdélyben, de hűsége Erdélyhez és szolgálata Erdélyért mindenki számára példamutató kell legyen!

VENCZEL JÓZSEF (1913–1972)

Venczel József 1913-ban Csíkszeredában született. Apja, idősebb Venczel József kora egyik neves matematika tanára volt; a tízes évektől a csíkszeredai római katolikus gimnáziumban tanított, amelyhez akkor tanítóképző is tartozott.

A fiatal *Venczel* József szellemi fejlődésére és érdeklődési körének kialakulására nagy hatást gyakorolt – különösen apja korai halála után – a kezdő tanárként Csíkszeredában tanító Domokos Pál Péter, aki akkor már erősen érdeklődött a néprajz iránt. Mint Szabó T. Attila írta róla „valóságos vándorapostol módjára járta be a moldvai falvakat és gyűjtötte az ottan élő magyarságra vonatkozó társadalmi és néprajzi anyagot”. A diák Venczel gyakran elkísérte gyűjtőújtjára és segített neki – nagyon vonzotta ez a kutató-, föltáró-, gyűjtőmunka. *Vigyázz!* című 1928-ban alapított, kézzel írt és sokszorosított diákújságjában már nyoma van ennek. Mindenesetre gazdag iskola lehetett számára; parasztságismeretének alapja éppúgy itt keresendő, mint kutatástechnikai alaposágának és módszerességének igénye.

17 éves korában – még középiskolásként – A magyar falu XIX. századi irodalmunkban című dolgozatával megnyerte az Erdélyi Helikon ifjúsági irodalomtörténeti pályázatát. „Dolgozata magasan túlszárnyalja a többit; s olyan irodalmi ismeretekről, íráskészségről és fogalmazni tudásról tesz tanúbizonyságot, amelyre büszkén mutathatunk rá” – hangzott el az értékeléskor.

Venczel 1930-ban érettségizett, majd a kolozsvári Ferdinánd Tudományegyetem jogi fakultásának hallgatója lett. Egyetemi tanulmányait 1939-ben fejezte be, akkor avatták doktorrá. Egyetemre kerülésekor Kolozsváron élénk diákközélet volt, számos ifjúsági egyesület működött. Számára ezek közül kettő lett meghatározó jelentőségű – az Erdélyi Fialatok csoportja, valamint az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya (ERKNEFSZ). Valószínű, hogy már 1930. őszén mindkettőnek a tagja lett, bár eleinte az Erdélyi Fialatok mozgalmában tevékenykedett intenzívebben, különös tekintettel kibontakozó falumunkájára. 1931. elején Venczelt ott találjuk az Erdélyi Fialatok Faluszemináriumának szervezett munkaközösségében, mely azt a feladatot vállalta magára, hogy tudományos anyagot, eszközöket és szempontokat ad (előadássorozatok keretében) az erdélyi magyar intelligencia jövődöntő munkásainak, a falvak mezőgazdasági, szociális és kulturális problémáinak megoldásához. 1931. őszén még nem került szembe az Erdélyi Fialatok csoportjával, de már eltávolodott és hamarosan a katolikus ifjúsági mozgalomban kezdett el dolgozni, egyetértve az ifjú katolicizmus szociális törekvéseivel. 1932-ben már az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztályának vezetője; az ERKNEFSZ előbb főtítkárává, majd elnökévé választotta. A Főiskolai Szakosztály Venczel elnöksége idején erősödött meg, vette fel a Majláth Kör nevet, és akkor vált rendszeres szervezeti életű, aktív diákegyesületté, melynek általános célja a szociális felelősségérzetű szakértelmiség nevelése.

Venczel érdeklődésének középpontjában ezekben az években a falumunka mellett az ifjúsági közélet mozgalmi törekvései álltak; ez utóbbiról több cikke, tanulmánya jelent meg az Erdélyi Lapokban, a Csiki Lapokban, a Magyar

Kisebbségben; sőt az ifjú katolikusok kassai folyóiratában, az Új Életben is, melynek ő volt az „erdélyi szerkesztője”.

1930-tól 1938-ig a kolozsvári Lyceum Könyvtárban dolgozott, valamint 1933 és 1940 között technikai szerkesztője és ifjúsági rovatvezetője az Erdélyi Iskola című katolikus nevelésügyi folyóiratnak. 1935. elején Makkai Lászlóval együtt megindította a még nagy formátumú „félhavi” Hitelt, mely a legfiatalabb generáció, a húszévesek nemzedékének sajtóorgánuma lett. Hatalmas munkabíráására jellemző, hogy emellett még részt vett az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE), és az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) munkájában is.

Társadalomkutató munkáját alapvetően meghatározta, hogy ebben az időben megismerkedett Dimitrie Gusti szociológiai elveivel és tudományos módszereivel. Nagy hatást gyakorolt rá a román fiatalok falukutató mozgalmának szervezettsége, tudományos adatokon alapuló valóságföltáró munkája. A „sociologia monografica” tanulmányozására hamarosan közvetlenül is alkalma nyílt, mikor Gusti meghívta Bukarestbe. Az 1936–37-es tanév második szemeszterét a bukaresti szociológiai intézetben töltötte, ahol a román falukutatók egész addigi anyagát tanulmányozhatta, majd részt vett az Ujradna közelében Sant községben szervezett nyári tábor gyakorlati munkájában is. Az 1930-as évek közepén Venczel számára nyilvánvalóvá vált, hogy a szakszerű erdélyi magyar társadalomtudományosság megteremtése elodázhatatlan.

Közben, 1936. elején, szerkesztőtársaival, Albrecht Dezsővel, Kéki Bélával és Vita Sándorral együtt, megindította a „második” Hitelt (a „kis” Hittel hat szám után megszűnt), amely negyedévenként megjelenő, oktáv alakú társadalomtudományi folyóiratként működött. A Hittelnek Venczel mindvégig irányító, meghatározó embere.

Venczel társadalomelméletét – mely a Hittelben megjelent programadó cikkekben is tisztán nyomon követhető – tradicionális reformizmus jellemezte (Széchenyi konzervatív reformeszméi hatottak rá), de fölhasználta a szociális reformkatolicizmus törekvéseit is, melynek eszmei alapját a Quadragesimo Anno című, 1931-ben kiadott pápai enciklika képezte.

Venczel Széchenyi elveivel egyetértve vallotta: „a társadalom tényeinek, helyzetének, valóságának feltárása és megismerése nemcsak egyenlő értékű annak vezetésével, de logikai síkon előtte is járó.” A magyar önismeret kötelező parancsa, „előbb meg kell ismernünk a problémákat, hogy orvoslásukról utóbb gondolkozhassunk... a feladat a „teljes helyzetismeretre alapozott építőmunka.” Idézve Lengyel András Venczelről írt tanulmányából, törekvéseinek lényege „már nem a reformizmus, mint ideológia megalkotása volt, hanem a változtatás szükségességének tudatosítása, s ezzel összefüggésben, a változtatás lehetőségeinek, szükséges irányának tudományos felmérése.”

Venczel azonban nem maradt meg az ideológiai fejtegetéseknél; felhasználva a Gustiéktól tanult elveket és módszereket, konkrét föltáró-elemző munkába kezdett. Ez igen termékeny időszaka az életének: szociológiai, statisztikai, művelődéspolitikai cikkeinek, értekezéseinek sorozatát közlik az erdélyi folyóiratok. Társadalomkutató munkájának részletes ismertetését ez az életrajz nem vállalhatja, de részletesen foglalkozott a témával Lengyel András: Egy „gustiniánus” erdélyi szociológus című tanulmánya (Tiszatáj, 1987. 11.), va-

lamint Székely András Bertalan: Társadalomtudomány, politika és népszolgálat szintézise Venczel József munkásságában című írása, amely Venczel József: Erdélyi föld – erdélyi társadalom című kötetének bevezető tanulmányaként jelent meg.

Venczel József is nagy lelkesedéssel vett részt a Vásárhelyi Találkozóon 1937. őszén; Tamási Áronnal együtt ő fogalmazta meg az ifjúsági parlament zárónyilatkozatát. 1938 és 1945 között, mint az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) statisztikai és birtokpolitikai ügyosztályvezetője dolgozott dr. Szász Pál mellett.

Bálványosváralján 1941-ben ő vezette a legnagyobb szabású, monografikus táj kutatást Erdélyben, melyről Marosi Péter számolt be a Hitel 1940–41. évi 3-4. számában. A gyűjtés értékelésének rendező elveit, elvi szempontjait, mint a legtapasztaltabb és legfölkészültebb, természetesen Venczel dolgozta ki. Munkája sokorosított formában, „kézirat gyanánt” megjelöléssel az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában még 1941-ben megjelent. Sajnos az összegyűjtött nagy anyag tudományos feldolgozására már nem volt lehetőség; a háborús évek legnagyobb igényű szociológiai kutatása torzóban maradt.

Venczel 1940-1945 között a Teleki Pál Intézet tagjaként működő Erdélyi Tudományos Intézet tanára, később egyben ügyvezető igazgatója. 1942-ben, az intézet kiadásában jelent meg Az erdélyi román földbirtokreform című kötete, amely mai napig e téma legkorszerűbb feldolgozása. Kötetében Venczel kimutatta, a földreformot a román kormány aktuálpolitikai (s nem gazdasági) szempontjai irányították az erdélyi magyarság rovására, annak anyagi, gazdasági lehetőségeit megnyirbálva.

A háború befejezése után, Csögör Lajos, Nagy Géza és Venczel József együtt szervezte meg a Bolyai Tudományegyetemet; Venczel 1945–47 között annak jogi és közgazdasági karán mint statisztika professzor dolgozott. Szintén 1945–47 között megalapította és vezette a kolozsvári munkás szabadegyetemet. 1948-tól az Erdélyi Múzeum Egyesület történeti levéltárát rendezte; mint főlevéltáros.

1950-ben Venczelt koholt vádak alapján őrizetbe vették, s koncepciók per áldozataként tizenegy esztendő telt el Văcărești, Nagyenyed, Szamosújvár, Pitesti és Dés börtöneiben. Nagyon megromlott egészségi állapotban, 1961. január 11 -én szabadult. De még ezt követően is, további nyolc évig a korábbi tudományos és haladó politikai szerepéhez méltatlan kerámiafestő és kottamásoló munka végzésére kényszerült. Csupán élete utolsó három évében, 1969-től dolgozhatott ismét társadalomkutatóként a Babeş–Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszékén, ahol Csákigorbó községben végzett felmérések anyagát rendszerezte. Halála előtti utolsó nagyszabású munkájaként kidolgozta a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztési módszerét, és összeállította a lexikon címszavainak jegyzékét. Fiatalon, 1972-ben halt meg; sírjánál régi munkatársa és barátja, Erdély nagy püspöke, Márton Áron búcsúztatta.

Venczel József a két világháború közötti erdélyi magyar szociológia megteremtője, az erdélyi magyar társadalom- és művelődéspolitikai egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt; korai halála nagy vesztesége az erdélyi magyarságnak és a magyar társadalomkutatásnak.

VITA SÁNDOR (1904–)

Vita Sándor 1904. február 1-én született Nagyszebenben, ahol édesapja hivatásos katonatisztként szolgált. A család 1906-tól 1914-ig Diódon élt, és egy főleg gyümölcsösből és szőlőből álló birtokon gazdálkodott. A világháború kitörésekor a Vita-család – ahol négy gyermek nevelkedett – Gyulafehérvárra került, mivel az édesapa itt szolgált alezredesi rangban térparancsnokként.

Vita Sándor a középiskola alsó négy osztályát a gyulafehérvári Majláth Gimnáziumban végezte, majd 1918 után a híres nagyenyedi Bethlen Kollégium diákja lett. A Bethlen Kollégium, ahol egykor Apáczai, Bod Péter, Kőrösi Csoma Sándor, Kemény Zsigmond tanítottak vagy nevelkedtek, erős hatást tett Vita Sándorra; számára a hagyományörzésnek és a történeti példamutatásnak volt a megtestesítője. Tanárai közül különösen közel állt hozzá az okos, puritán szellemiségű és kiváló pedagógus Járai István igazgató – Adynak nagy tisztelője –, valamint Áprily Lajos, aki négy éven keresztül magyar tanárként tanította. Vita Sándor 1922-ben érettségizett – a Bethlen Kollégium alapításának 300. évfordulóján –, majd a budapesti és a bécsi Kereskedelmi Akadémián folytatta tanulmányait.

Hazatérve Erdélybe, egy ideig a Transylvania Bank tisztviselőjeként dolgozott Kolozsváron, de mivel bírálta az erdélyi magyar bankok hitelpolitikáját – a húszas évek végén 36, sőt 42%-os kamatra helyezték ki kölcsönöket – elbocsátották állásából.

1932-ben hazakerült Nagyenyedre, ahol gazdasági szakemberként a szövetségi mozgalommal kezdett el foglalkozni; meggyőződése volt, hogy a szövetségi mozgalom az erdélyi magyar gazdasági élet kulcskérdése. Hamarosan a Hangya Szövetkezetek nagyenyedi központjához került ellenőrnek – a központhoz kb. 300 magyar fogyasztási szövetkezet tartozott. Járt Erdély falvait, és munkája mellett előadásokat tartott a szövetségi mozgalomról.

Vita 1936-ban visszatért Kolozsvárra, ahol a Hitel- és Tejszövetkezetek központjában dolgozott s egy ideig szerkesztette lapjukat is, a Szövetkezeti Értesítőt. Később munkatársa lett a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének. A szövetségi kérdés olyan erősen foglalkoztatta, hogy 1936-ban saját költségén tanulmányutat tett Lengyelországban – itt többek között az ukrán szövetkezetek helyzetét vizsgálta – és hasonló céllal járt Finnországban és Dániában, hogy a finn és a dán szövetségi mozgalmat tanulmányozza.

Vita Sándor az 1930-as évek közepén bekapcsolódott az erdélyi magyar fiatalság mozgalmába is; három nyáron át előadásokat tartott a református főiskolás ifjúság nyári konferenciáján. A fiatal erdélyi magyar nemzedék tagjaként, az Ő érdeklődése is hamarosan az erdélyi magyar falu, az erdélyi magyar nép helyzete, élete felé fordult; nagy hatást gyakorolt rá a Magyarországon és Romániában kibontakozó falukutatás, társadalomkutatás. Magyarországon járva megismerkedett a Fialat magyarság c. lap köré csoportosult magyar falukutató írókkal, többek között Szabó Zoltánnal és Boldizsár Ivánnal. Otthon, Romániában az Erdélyi Fialatok falukutató mozgalma, majd az 1935-ben meginduló Hitel c. nemzedéki szemle foglalkozott hasonló kérdésekkel, amelyeket szintén élénk érdeklődéssel figyelt.

1936-ban tagja lett a társadalomkutatással foglalkozó „második” Hitel négytagú szerkesztő bizottságának, mint szerkesztő és gazdasági szakértő. A Hitel szerkesztői 1944. májusáig, a lap megszűnéséig: Albrecht Dezső, Kéki Béla, Venczel József és Vita Sándor. Az 1936 utáni években Vita cikkei és tanulmányai a Hitelben és a kolozsvári Ellenzék c. napilapban jelentek meg.

Vita Sándor 1937-ben, az előkészítő bizottság tagjaként, részt vett a népfrontos szellemben megrendezett Vásárhelyi Találkozó tervezésében és szervezésében. A fiatal nemzedéki találkozón – melyet ő erkölcsi forradalomként értékel – Vita az erdélyi magyarság gazdasági kérdéseiről tartott előadást. Az 1938-ban bekövetkezett román királyi diktatúra miatt, a továbbiakban már kevés alkalom nyílt a fiatalság gyűléseire és a szervező munkára; a Vásárhelyi Találkozón megfogalmazódott elképzelésekből nem sok vált valóra.

Vita 1939-ben – gazdasági statisztikai kérdésekkel foglalkozva – tervet készített egy erdélyi magyar statisztikai központ létesítésére. Ez végül a Magyar Népközösség megalakulásakor, dr. Szász Pál, a neves gazdaságpolitikus segítségével, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) keretében valósult meg, mint az EMGE statisztikai csoportja – vezetője Vita Sándor lett.

A második bécsi döntés küszöbén, 1940. szeptember 9-én Tamási Áronnal, Albrecht Dezsővel, Venczel Józseffel és gróf Teleki Ádámmal együtt, egy memorandumot nyújtott át a Kolozsvárra látogató gróf Teleki Pál miniszterelnöknek, amelyben az erdélyi magyar társadalom demokratikus hagyományainak fenntartását kívánták.

1940. októberében Vita Sándor egyike volt annak a negyven erdélyi közéleti személyiségnek, akiket a magyar országgyűlés képviselőnek hívott meg. Eleinte az erdélyiek mint független csoport működtek, de 1941. áprilisában az Erdélyben erősen szervezkedő budapesti politikai pártok miatt kénytelenek voltak Erdélyi Párt néven önálló politikai pártot alapítani, ennek elnökévé gróf Teleki Bélát, az észak-erdélyi EMGE elnökét választották meg, alelnöke Albrecht Dezső lett. Az erdélyi képviselők politikáját a magyar képviselőházban a józanság, a mértéktartás és a nemzetiségi kérdésekben a humanitás jellemezte. A háború felé haladó, majd a háborúban részt vevő ország politikai viszonyai – az erősödő fasizmus, a baloldali törekvések elnyomása – közepette az Erdélyi Párt képviselői nemsokára az akkori magyar képviselőház baloldalán találták magukat. A német megszállás megnehezítette az erdélyiek helyzetét; végül a kormánnyal szemben az óvatos tartózkodás álláspontjára helyezkedtek.

1944. áprilisában Kolozsvárott is kijelölték a létesítendő gettó helyét, és májusban megkezdődött a zsidók odaköltöztetése, illetve deportálása – csak azok kaphattak mentesítést, akik különleges nemzeti érdemet tudtak bizonyítani. Az Erdélyi Párt vezetősége Vita Sándort javasolta a mentesítési kérelmek elbírálására; ezt a döntést Jaross Andor belügyminiszter elfogadta és felkérte őt erre a feladatra. Vita elvállalva ezt a kényes és nehéz feladatot, mindent megtett, ami módjában állt, hogy a kéréseket kedvezően véleményezze; a mentesítési papírok alapján mintegy 60–70 zsidó családot sikerült ilyen módon megmentenie.

Vita Sándorék kapcsolatot tartottak fenn az erdélyi magyar demokratikus mozgalmak képviselőivel – ez a kapcsolat különösen a háború végső sza-

kaszában erősödött. 1944. július közepén Demeter Béla, az Erdélyi Gazda szerkesztőjének kezdeményezésére tárgyalások kezdődtek az Erdélyi Párt bal-szárnya – Mikó Imre, Vita Sándor, később Teleki Béla – és a baloldali értelmiségiek – Csögör Lajos, Demeter János, Kovács Katona Jenő – Békepárt néven ismert csoportja között. A tárgyalások a fegyverszünet megkötésének szükségességéről, és a háborúból való mielőbbi kilépésről folytak; ezt kívánta az erdélyi magyarság létérdeke. Különösen sürgetővé váltak ezek a kérdések Romániának a közös háborúból való kiválása (1944. augusztus 23.) után, amikor Erdélyben pánikhangulat uralkodott a lakosság körében; elsősorban a Magyarországról Erdélybe helyezett tisztviselők siettek családotul elhagyni Kolozsvárt, Nagyváradot stb. Az erdélyiek féltek egy Románia elleni katonai akció megindításától, ugyanakkor elképzelhető volt az, hogy a románok támadják meg Észak-Erdélyt.

Kolozsvárt most már egy szélesebb körű összefogás előkészítése folyt, amelybe bekapcsolódtak az egyházak és a társadalmi szervezetek képviselői is. 1944. szeptemberének elején Erdély haladó értelmiségei határozott hangú memorandumot intéztek Horthy Miklóshoz, amiben a háborúból való kilépést sürgették. A memorandumot 1944. szeptember 12-én írták alá az Erdélyi Kör helyiségében Kolozsvár egyházi és társadalmi vezetői – az Erdélyi Párt nevében Vita Sándor és Mikó Imre –, és azt Teleki Géza (a tragikus sorsú Teleki Pál fia) vitte fel Budapestre és adta át kemény szavak kíséretében Horthynak.

Közben Kolozsváron – széles körű társadalmi összefogás eredményeképpen – szeptember 16-án megalakult az Erdélyi Magyar Tanács; feladata volt, hogy tárgyaljon az erdélyi magyar katonai és polgári vezetőkkel (Dálnoki Veress Lajos hadseregpáncsnokkal, illetve gróf Bethlen Béla kormánybiztossal) annak érdekében, hogy Erdély minél kevesebb veszteséggel kerüljön ki a háborúból.

Teleki Béla – az Erdélyi Tanács elnökének –, valamint Vita Sándor és Mikó Imre – az Erdélyi Párt képviselőinek – közös beadványára, a magyar hatóságok szabadon bocsátották a börtönben ülő erdélyi kommunista vezetőket, akiket az a veszély fenyegetett, hogy a németek elhurcolják őket. Így menekült meg Simó Gyula, a kolozsvári kommunista párt vezetője.

Az Erdélyi Tanács által létrehozott polgárőrségnek köszönhető, hogy a németek nem tudták elszállítani a nemzeti vagyont képező gépeket, felszereléseket és árukészleteket.

1944. október 11-én bevonult a szovjet hadsereg Kolozsvárra. Vita Sándort és Teleki Bélát néhány nap múlva elfogták és végighurcolták fél Magyarországon. Egy év múlva szabadultak, miután tisztázódott, hogy nem háborús bűnösök.

A háborút követően Vita Sándor Budapesten telepedett le, és a magyarországi református egyháznál dolgozott, ahonnan – Kádár Imre erdélyi író nyomására – elbocsátották. Ezután csak nagy nehézségek árán sikerült elhelyezkednie; végül a Faháncs Dobozkészítő Szövetkezetnél kapott munkát, ahonnan képviselői múltja miatt 1959-ben elbocsátották. Hosszas pereskedés után, azt megnyerve, 1959-ben nyugalomba vonult. Jelenleg teljes visszavonultságban Budapesten él.

Vita Sándor 1940 és 1944. októbere között mint az Erdélyi Párt képviselője; a nagy múltú déli lap, a kolozsvári Ellenzék igazgatója és mint Erdély közéleti személyisége, mindig az erdélyi magyarság érdekeit szem előtt tartva tette a dolgát a magyar képviselőházban ugyanúgy, mint az erdélyi közélet megszervezésében. Személye egyik katalizátora volt az erdélyi háborúellenes mozgalmaknak; s mindent megtett, amit emberileg megtehetett a magyar egység megteremtése érdekében. A Hitel kiváló szerkesztőjét Szabó T. Attila így jellemezte: „négyük közül a legbölcsebb és legnyugodtabb – a legmegfontoltabb.”

Záhony Éva

A bevezető tanulmány irodalomjegyzékét lásd a második kötet 443–446. oldalain.

JÉKELY ZOLTÁN

A marosszentimrei templomban

*Fejünkre por hull, régi vakolat,
így énekeljük a drága Siont;
egér futkározik a pad alatt
s odvából egy-egy vén kuvik kiront.
Tizen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat,
a hiuban a denevér riad
s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
tizenegyedikünk az árva pap,
tizenkettődikünk maga az Úr.
Így énekelünk mi, pár megmaradt
– azt bünteti, akit szeret az Úr –
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.*